

UNIVERZITET U SARAJEVU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA PSIHOLOGIJU

ULOGA OČEVA U RAZVOJU I ODGOJU DJECE

Završni magistarski rad

Mentor:

doc.dr. Đenita Tuće

Student:

Medina Čutahija

Sarajevo, juli, 2020.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. RODITELJSTVO	3
2.1. Senzitivno roditeljstvo	5
3. OČINSTVO	6
3.1. Promjena očeve uloge kroz historiju.....	8
3.2. Tranzicija u očinstvo.....	11
4. RAZLIKE U ODNOSU MAJKA-DIJETE I OTAC-DIJETE	15
4.1. Razvoj privrženosti	18
5. KULTUROLOŠKE RAZLIKE U ODNOSU OTAC-DIJETE	21
5.1. Očevi u Africi	23
5.2. Afroamerički očevi	26
5.3. Očevi u Istočnoj Aziji	28
6. OČEVA UKLJUČENOST I RAZVOJ DJETETA	31
6.1. Istraživanja o doprinosu očeve uključenosti.....	34
7. ZAKLJUČAK	37
8. LITERATURA	39

SAŽETAK

Temeljno pitanje na koje se u radu nastoji odgovoriti jeste kako se mijenjala očeva uloga kroz historiju, šta se podrazumijeva pod pojmom očinstva i koje sve uloge otac ima unutar porodice. U radu se analizira postoje li razlike u ulozi, utjecaju i pristupu prema djetetu majke i oca. Nadalje, analizirane su i različite svjetske kulture i civilizacije sa posebnim akcentom na razlike između očeva iz Istočne Azije, Afrike i Afroamerikanaca u SAD-u. Naposljetku, rad analizira značaj i doprinos očeve aktivne uključenosti u djetetov život. Očinstvo je složen pojam, a uloga oca mijenjala se kroz prošlost usljed raznih društvenih i historijskih okolnosti. Savremeni otac, za razliku od ranije, je posvećeniji i uključeniji u život svog djeteta. Pri tome se pristup, ponašanje i utjecaj očeva značajno razlikuje od majčinog, ali oba roditelja čine jedinstvenu cjelinu potrebnu za pozitivne ishode djetetovog razvoja. U pogledu međukulturalnih razlika uloge i pristupa očeva djeci i porodici, utvrđuje se da među analiziranim kulturama postoje sličnosti, ali i mnogobrojne razlike. U onim kulturama i društvima u kojima je, uslijed poslovnih obaveza, muškarac mnogo više odsutan, kao što su zemlje Istočne Azije, otac je manje posvećen i manje uključen u život djeteta. Suprotno tome, u određenim afričkim plemenima, očevi mnogo više vremena provode sa svojim djetetom, te adekvatnije i brže prepoznaju njegove signale i potrebe. Istraživanja pokazuju da očeva uključenost ima jedinstven doprinos na ishod djetetovog razvoja. Uključenost se sastoji od niza segmenata poput dostupnosti, odgovornosti, angažiranosti, ali podrazumijeva i toplinu, bliskost, preuzimanje odgovornosti i planiranje za dijete, te vrijeme posvećeno djetetu. Očeva aktivna uključenost ima značajan utjecaj na razvoj djetetovih kognitivnih, verbalnih i socijalnih vještina. Također, ona ima važnu ulogu u razvoju djetetovog samopouzdanja, uspostavljanja odnosa sa vršnjacima, kao i u preveniranju delikventnog ponašanja.

Ključne riječi: roditeljstvo, očinstvo, razvoj djeteta.

1. UVOD

Historijski posmatrano, razvojna psihologija svoje težište u istraživanjima stavila je na odnos majke i djeteta. Dugo godina ova grana psihologije bavila se načinom na koji majka utječe na djetetov razvoj, dok su teme poput očinstva i uloge oca u porodici bile zapostavljene i zanemarene. Postoji mogućnost da je istraživačima tog doba promaknuo utjecaj očeva na razvoj djece ili da su očevi predugo bili odustni zbog posla, te je to umanjivalo njihovu šansu da učestvuju u životu porodice, ali i u istraživanjima (Cvrtnjak i Miljević Riđički, 2015). Pregledom najranijih istraživanja zaključujemo da se razvoj i odgoj djece više prepuštao majkama, a za to vrijeme očevi su imali drugačiju ulogu u porodici. Dolaskom perioda industrijalizacije došlo je i do povećane potrebe za radnom snagom. Shodno tome se sve više žena zapošljavalo, a porodična dinamika se postepeno mijenjala. Uloge koje su roditelji imali u životima svoje djece do tada morale su biti promijenjene i prilagođene. Kako se sve više žena zapošljavalo, tako je bila veća potreba za uključivanjem oca u proces odgoja djece. Majke su znatno manje vremena provodile s djecom i otac je dobio novu ulogu u porodici (Cabrera i sur. 2000). Kako se potreba za očevom prisutnošću povećala, tako se i broj istraživanja, koja govore o važnosti očeve uključenosti, također povećao. Uz istraživanja o očevoj ulozi, očevoj uključenosti i stvaranju privrženosti s ocem, dosta autora se bavilo i istraživanjima posljedica očeve odsutnosti. Preciznije rečeno istraživanja su bila usmjerena na negativne efekte, koje očevo odsustvo ima na dijete, poput porasta kriminalnog ponašanja, delikvencije, lošeg školskog uspjeha itd. Znatno manji broj istraživanja govori o doprinosu koji očeva uključenost ima na dijete.

No niz istraživača i autora radilo je na tome da se takav pristup promijeni, te su aktivno istraživali ulogu koju otac ima u životu svog djeteta. U tom području istraživanja znatan doprinos dao je Michael Lamb, profesor psihologije na Univerzitetu Cambridge. On je, proučavajući interakciju otac-dijete i istražujući važnost očevog doprinosa u razvoju djeteta, pomogao da danas nauka gleda drugačije na ulogu očeva. On je bio jedan od prvih autora koji je sedamesetih godina prošloga stoljeća skrenuo pažnju upravo na pozitivne efekte i prednosti očeve uključenosti (Cvrtnjak i Miljević Riđički, 2015).

Majke imaju posebnu ulogu u životu djeteta od samog začeća. Majka je ta koja među prvima djetetu nastoji osigurati dovoljnu količinu ljubavi, kako bi se dijete osjećalo sigurno i

izgradilo privrženost (Đekić, 2016). No, o očevoj ulozi u djetetovom životu još uvijek se nedovoljno zna. O aktivnom uključivanju očeva u razvoj i odgoj djece trebamo znatno više govoriti. Očev utjecaj je veoma važan, a započinje, kao i majčin, već samim začecem. Prirodno majke preuzimaju na sebe veliki dio obaveza i odgovornosti, jer se smatraju djetetovim primarnim skrbnikom. Pa tako nekada nesvjesno isključuju očeve ili ih odguruju od njihove uloge, čak nerijetko majke ne daju dovoljno prostora očevima za aktivno sudjelovanje u razvoju djeteta. Ukoliko se bude više govorilo o pozitivnim efektima očeve uključenosti u sam proces djetetovog odrastanja, time ćemo osvijestiti mnogo više roditelja o njenoj važnosti i unaprijediti odgoj djece. Evidentno je da otac u djetetovom životu ima posebnu ulogu, te da se ta uloga danas značajno promijenila u odnosu na onu nekadašnju (Cvrtnjak i Miljević Riđički, 2015). Očevi reaguju na novorođenče s nježnošću i brigom, te u većini fizičkih kontakata nimalo ne zaostaju u odnosu na majke. Jednako su zainteresovani i aktivni u roditeljskom ponašanju koje uključuje grljenje, maženje, ljubljenje, imitiranje i istraživanje novorođenčeta. Očev pristup djetetu može ovisi o njegovom ličnom iskustvu. Zavisno od okoline u kojoj je otac odrastao, neki otac će se više posvetiti svom djetetu, dok drugi mnogo manje. Osim toga, istraživanja pokazuju kako očeva uključenost u razvoj djeteta značajno doprinose razvoju kognitivnih, socijalni i verbalnih vještina. Dijete koje odrasta sa oba roditelja, aktivno uključena u njegov proces sazrijevanja, ima povećan IQ, bolje se snalazi u socijalnom okruženju, te ima znatno bolju sliku o sebi. Osobine ličnosti oca manje su važne za razvoj djeteta, dok su karakteristike samog odnosa između oca i djeteta mnogo važnije (Lamb i Tamis-Lemonda, 2004).

Ponašanje oca prema djetetu razlikuje se od ponašanja majke. To podrazumijeva način igre, komunikacije i njegov doprinos djetetovom razvoju. Svaki roditelj ima svoju ulogu koja je nezamjenjiva u tom procesu. Dok majka nastoji zaštititi dijete od opasnosti, otac je tu da bi dijete oslobodio i pripremio na stvarni svijet. Jedan pristup roditelja sam po sebi nije dovoljan, te su potrebna oba kako bi dijete imalo što kvalitetniji rast, razvoj i odgoj (Brown i sur. 2007). Tokom ovog rada osvrnut ćemo se na to šta je očinstvo i kako se mijenjala uloga očeva kroz historiju. Istaknut ćemo zašto je važno za razvoj djeteta aktivno uključivanje očeva. Osim toga, osvrnut ćemo se na razlike u ponašanju majki i očeva prema djetetu. Ova razlika ne znači da je jedno važnije od drugog, naprotiv, nastojat ćemo da prikazemo na koji način jedni i drugi daju svoj doprinos u razvoju i odgoju djece. U nastavku rada također ćemo porediti različite kulture i očeve unutar tih kultura. Odnos otac-dijete je veoma zanimljiv i to potvrđuju mnoga istraživanja.

Osim pregleda dosadašnjih istraživanja, na samom kraju osvrnut ćemo se na važnost podizanja svijesti o očevoj ulozi u razvoju i odgoju djeteta, te zašto je neophodno informisati majke i očeve o ovoj temi.

Ovaj rad koncipiran je s ciljem da se odgovori na sljedeća pitanja:

1. Šta se podrazumijeva pod pojmom očinstva i koje uloge otac ima u porodici?
2. Kako se razlikuje pristup majke i oca prema djetetu?
3. Da li postoje međukulturalne razlike u odnosu otac-dijete?
4. Šta dosadašnja istraživanja pokazuju o očevoj uključenosti i njenom doprinosu na djetetov razvoj?

2. RODITELJSTVO

Porodica je prva zajednica u kojoj dijete stječe važne vrijednosti, a kvalitet tih vrijednosti zavisi o kvalitetu odnosa unutar porodice. Pod tim se podrazumijeva stil odgoja roditelja i roditeljska ljubav, te privrženost djetetu. Porodično funkcionisanje možemo posmatrati pomoću dvije dimenzije: kohezivnost i prilagodljivost. Snaga emocionalne povezanosti članova porodice predstavlja kohezivnost, a prilagodljivost obilježava više ili manje adaptivne oblike reagovanja na promjene. Jedan od najvažnijih aspekata prilagodljivosti porodice je socijalna potpora, što se može vidjeti u različitim oblicima pomoći koju porodica pruža svojim članovima (Klarin, 2006). Ukoliko želimo definisati pojam “porodica” trebamo uzeti u obzir da je to konstrukt kojeg različiti autori različito operacionaliziraju. Tako se porodica može posmatrati kao organizovana i reproduktivna društvena zajednica relativnog trajanja sa promjenjivim obrascima ponašanja svih članova zajednice. Pri tome su ti obrasci ponašanja vezani za načine djelovanja, strukturu i uloge koju svako od njih ima unutar tog sistema (Janković, 1996). Klarin (2006) opisuje porodicu kao okruženje koje omogućava djetetu temeljne fizičke, socijalne i psihičke uvjete za prilagodbu tokom cijelog životnog ciklusa.

Roditeljstvo je važna i kompleksna životna uloga, koja roditeljima predstavlja izazov, a čiji je ishod unaprijed neizvjestan. Ono je ujedno širok pojam koji sadrži niz aktivnosti i vještina odraslih (Đekić, 2016). Ljudsko biće posjeduje određene predispozicije da se ponaša i reaguje

„roditeljski“, te sklonost i spremnost da se brine za potomke, ali i da usvoji ulogu roditelja. Tako pored biološkog roditelja, pojedinac postane i roditelj u punom smislu te riječi. Uloge roditelja se uče vremenom, ljudi se najčešće ponašanju prema očekivanju društva i kulturom određenim načinima ispunjavanja jedne društvene uloge. Preuzimanje uloge, odgovarajući načini ponašanja, čine u biti čovjeka i ženu roditeljima i onda kada nemaju biološke potomke. Činjenjica je da, ponašanje koje se smatra odgovarajućim za određenu ulogu, u ovom slučaju roditeljsku, je od neprocjenjive važnosti za razvoj djeteta (Kapor-Stanulović, 1985).

Pod roditeljstvom također se podrazumijeva odlučivanje za dijete, prihvatanje roditeljske uloge, redefiniranje vlastitih vrijednosti i ciljeva, ali ono obuhvata i doživljaj vlastite vrijednosti zbog emocionalnog i materijalnog ulaganja i napora kojeg roditelji čine. Sve ovo navedeno može se nazvati jednim imenom a to je doživljaj roditeljstva. Treba naglasiti da doživljaj roditeljstva uključuje i roditeljsku brigu, roditeljske postupke, aktivnosti, ponašanja kao i odnos između roditelja i djeteta (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Roditeljstvo je proces, koji zapravo zahtijeva odgovornog roditelja, a to znači biti u ravnoteži, odnosno kontrolisati svoja ponašanja i imati ravnomjerno zadovoljene sve potrebe (ljubav, moć, sloboda, zabava) tokom dužeg razdoblja (Đekić, 2016). Određene roditeljske postupke, aktivnosti i ponašanja, te sam odnos roditelj-dijete, nazivamo roditeljski odgojni stil. Ono što je važno u roditeljskom odgojnom stilu jeste sam odnos prema djetetu. Taj odnos treba da sadrži osnovne elemente kako bi imao najbolje efekte na razvoj djeteta. Roditeljski odnos prema djetetu, onaj koji je brižan, topao, pun ljubavi i prihvatanja, te onaj koji je dosljedan, pravedan i omogućava uvažavanje prava i mišljenja djeteta, je upravo onaj odnos koji rezultira time da dijete internalizira pozitivnu sliku o sebi kao i osjećaj kompetentnosti (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Odgovoran roditelj poznaje, razumije i prihvata svoje dijete, ali ono što je možda još važnije prihvata samoga sebe, svoje potencijale, jake i slabe strane (Đekić, 2016). Roditelji imaju ključnu ulogu u životu djeteta i doprinose njegovom razvoju na različite načine. Zato je pojam roditeljstva kompleksan za opisati, ali jednako toliko neophodan za naglasiti i obrazložiti (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Djeca u obitelji kroz roditelje stječu prvu ljubav prema majci, ocu, braći, sestrama, rodbini, te formiraju navike i osjećaj za život u zajednici (Stevanović, 2000). Roditeljska uloga je jedna od najljepših i najtežih uloga koje pojedinac može

imati u svom životu. Uloga roditelja sama po sebi nije laka, ona znači preuzeti odgovornost za zdravlje i dobrobit druge osobe (Lane Smith, 2007).

2.1. Senzitivno roditeljstvo

Početa veza između djeteta i roditelja formira se zahvaljujući, s jedne strane predispozicijama odraslih da reaguju na dijete i djetetove potrebe, a s druge strane specifičnoj prirodi djetetovog izgleda i ponašanja. Interakcija roditelj-dijete je dvosmjerna, te stoga djetetovo ponašanje i izgled može služiti kao snažan pokretač roditeljevih akcija usmjerenih ka djetetu. Dakle pored predispozicija i ličnosti roditelja, važni faktori u stvaranju ovog odnosa su i djetetove karakteristike i ponašanje. Emocionalna veza između roditelja i djeteta oblikuje se pod određenim uslovima, u određenim situacijama, te može biti različitog intenziteta. Kvalitet te veze, tj. odnosa, može biti više ili manje zadovoljavajući, a afektivna veza može postati jača ili slabija (Kapor-Stanulović, 1985).

U literaturi se sve više spominje da je u odnosu roditelja i djeteta važna specifična karakteristika, a to je senzitivnost. Prema autorima, senzitivnost roditelja označava pojačanu svijest o postojanju djeteta, te spremnost da se odmah reaguje na djetetove signale, kao i visoka osjetljivost na te signale. Dugo vremena najviše se opisivala, objašnjavala i istraživala osjetljivost majki na potrebe djeteta, te je tako i nastao prvo termin „*senzitivno majčinstvo*“. Nešto kasnije, kako su istraživanja napredovala, a i povećanom zastupljenošću muškaraca u ispitivanjima, konstatovalo se da postoji i „*senzitivno očinstvo*“. Odnosno da i muškarci posjeduju visok stepen senzitivnosti, tj. spremnosti da reaguju na djetetove signale i potrebe, pričaju djeci i s djecom, podučavaju ih i ohrabruju (Lamb, 2002).

Ainsworth je u svojim istraživanjima otišla i korak dalje tako što je ovu prirodu roditeljske osjetljivosti pokušala mjeriti. Ona smatra da je u osnovi majčine senzitivnosti zapravo sposobnost da se stvari vide s djetetove tačke gledišta. Za takvo nešto potrebna je određena sposobnost emaptije, te odsustvo egocentričnosti. Nadalje, ona naglašava da ova karakteristika nije urođena, niti univerzalna kod svih majki i očeva. Senzitivna majka je spremna da primi djetetove signale, da ih pravilno interpretira i da reaguje na njih bez većih odlaganja. Senzitivni roditelj, prema ovim navodima, pruža djetetu ono što je dijete očekivalo i ono što mu treba. To

znači da roditelj usklađuje svoje reakcije sa djetetovim signalima i porukama. Ukoliko se napravi paralela između senzitivnih i nesenzitivnih majki, nesenzitivne majke gotovo uvijek započinju interakciju s djetetom ili pak intervenišu prema vlastitim željama, raspoloženjima, te tako se ne obazirući na djetetovo traženje. Takve majke ili očevi mijenjaju smisao djetetovih poruka, interpretiraju ih u svjetlu sopstvenih želja ili uopće ne reaguju na djetetove poruke. Ovakva vrsta ponašanja roditelja šalje djetetu pogrešne signale, te dijete razvija drugačiju vrstu privrženosti od one željene i potrebne (Kapor-Stanulović, 1985). Adekvatno, blagovremeno i uspješno odgovaranje na djetetove signale i potrebe pomaže u djetetovom razvoju. Senzitivno roditeljstvo je snažan prediktor za djetetov emocionalni, kognitivni i jezički razvoj (Lamb, 2002).

3. OČINSTVO

Roditeljstvo obuhvata dva važna pojma „majčinstvo“ i „očinstvo“. Objе roditeljske uloge su važne i dio su sistema koji čini porodicu. Majčinstvo se definiše kao nekoliko međusobno povezanih područja, a ta područja su: tranzicija u majčinstvo, majčinska uloga i odgoj djeteta, odnos majčine zaposlenosti i utjecaja na dječje napredovanje, odnos između majčinstva i bračne kvalitete, te majčino psihološko zdravlje (Petani, 2010). S obzirom da se u gotovo svojoj literaturi majčinstvo poistovjećuje sa brigom o djetetu, trebamo istaći da je zapravo kvalitet majčine ljubavi presudan za život i razvoj i majke i djeteta. „*Majčinska ljubav nije jednosmjernan niti dvosmjernan nego kružni proces između majke i djeteta, te njihove okoline.*“ (Brajša, 2009, str. 62.).

Otac je druga najbitnija osoba u djetetovom životu. Historijski posmatrano, najranija istraživanja bavila su se najviše odnosom majke i djeteta, dok se očeva uloga istraživala vremenski nešto kasnije (Stevanović, 2000). Pri tome, pojam „otac“ se može odnositi i na odnos u kojem ne mora nužno biti zastupljena biološka veza. Stoga Čudina Obradović i Obradović (2006) navode nekoliko tipova očeva:

1. muškarci koji žive s maloljetnom djecom,
2. muškarci koji žive odvojeno od svoje maloljetne djece,
3. muškarci koji imaju odraslu i samostalnu djecu
4. muškarci koji su očevi postali ženidbom (očusi).

Pored ove podjele postoji još jedna vrsta podjele očeva, a to je otac hranitelj, rastavljeni očevi, izvanbračni očevi, očevi djece iz prethodnog braka, adolescentni očevi i sl. O kojem god tipu očeva se radilo, svaki od njih postavlja muškarca u različite i zahtjevne višestruke uloge. To znači da se očinstvo, doživljaj očinstva, osjećaj kompetencije i zadovoljstvo ulogom, bitno razlikuje, ovisno o okolnostima i različitoj porodičnoj, bračnoj i široj društvenoj podršci. Očinstvo se može definisati kao „*svjesno motivirana odluka muškarca da preuzme ulogu oca i provede je u djelo aktivnostima brige i uključenosti u odgoj djeteta*“ (Čudina-Obradović i Obradović, 2006, str. 258.).

U prvoj godini dana dijete je orijentisano prvenstveno na majku. No, iako uloga oca u životu djeteta, posebno bebe, djeluje sporedna, otac ima važnu ulogu u oblikovanju djetetove ličnosti. Otac i majka unose potpuno drugačiju kvalitetu u djetetov život i njih dvoje različito pridonose razvoju djeteta. Muškarac doživljava svoju ulogu oca specifičnije od žene. Tako možemo reći da je veći društveni pritisak na žene da postanu majke, nego što je na muškarce da postanu očevi. Jednako tako, neplodnost mnogo teže pogađa ženu, koja to često doživljava kao lični neuspjeh, dok je za muškarce neplodnost u braku više problem zbog ženinog nezadovoljstva i depresije, nego zato što ne mogu ostvariti očinstvo. Ukratko rečeno, čini se da je majčinstvo bitan dio ženinog identiteta, dok je očinstvo poželjna, no ne i nužna uloga u životu muškarca (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Očevi za razliku od majki imaju znatno manje prilike za socijalizaciju svoje buduće uloge. Upravo zbog toga muškarci nisu pripremljeni za očinstvo i zato su uglavnom manje spremni preuzeti ulogu oca nakon rođenja djeteta. O djeci se najviše brinu očevi u brakovima u kojima oba partnera imaju manje tradicionalno shvatanje rodno određenih bračnih uloga (Lamb i Tamis-Lemonda, 2004). Očevi se trebaju izboriti za svoju poziciju unutar porodice i roditeljstva, jer to treba kako njima, tako i majkama i djeci. Uprkos ranijim stavovima i podacima, istraživanja koja se rade u savremenom društvu, pokazuju kako su očevi ipak više uključeni u odgoj. Oni polako preuzimaju znatan broj odgovornosti i obaveza za dijete, koje ima i majka. Danas otac radi gotovo sve kao i majka, te učestvuje u odgoju od samog rođenja djeteta. Očeva prisutnost i uključenost vrlo je važna za dijete i njegov razvoj, jer su roditelji model odnosa dvije odrasle osobe koji dalje uči dijete kako da samo izgradi takav odnos (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

3.1. Promjena očeve uloge kroz historiju

Očinstvo je kompleksan pojam, a sama uloga koju otac ima u porodici može biti znatno složenija nego što mislimo. Očeva uloga je mijenjala svoje značenje, obim i važnost. Historijski posmatrano kako se koncept porodice mijenjao, tako se i uloga koju muškarac ima u porodici mijenjala. Da bismo bolje razumjeli današnju ulogu koju otac ima u životu djeteta, osvrnut ćemo se kratko na događaje, razdoblja i promjene koje su prethodile savremenom očinstvu. Koncept porodice, odnosno primarna zajednica, značajno se razlikuje od kulture do kulture i mijenja se iz stoljeća u stoljeće. Porodica, kao konstrukt, ranije nije bila ista kakvu danas zovemo „tradicionalnom porodicom“, čiji su uži članovi majka, otac i djeca. U mnogim plemenima, kulturama i selima porodice su bile veće zajednice, odnosno bile su sačinjene od mnogo članova. Djecu je odgajalo više žena u bližoj i daljoj porodici, dok su muškarci imali posebne uloge, zadatke i obaveze u odnosu na žene, a koji se nisu ticali brige za dijete (Engels, 1946). Današnja primarna zajednica značajno je drugačija nego prije, pa su se tako obaveze i uloge očeva u porodici značajno promijenile. Od moralnog uzora i jednodimenzionalne uloge, očevi danas imaju višestruke, kompleksne i važne uloge u životu djeteta (Lamb, 2010).

Očeve uloge, kroz historiju, su se znatno mijenjale, ali su se i značajno razlikovale od kulture do kulture. U nekim kulturama, ranije, očevi su bili ti koji traže odgovarajuće supružnike svojoj djeci i koji imaju glavnu riječ u izboru partnera. Očevi su pregovarali o brakovima i imali značajnu ulogu u izboru buduće porodice i partnera za svoje dijete, bez obzira na spol djeteta. No ono što se treba istaći je da ranija ponašanja očeva i njihova uloga unutar porodice nije bila bazirana na kvalitetnom ili toplom odnosu otac-dijete. Zapravo je taj odnos najviše isticao koja zaduženja, obaveze i odgovornosti otac ima prema članovima svoje zajednice. Tek u novije vrijeme više se govori o samom odnosu otac-dijete i koliko je važan kvalitet tog odnosa (Pleck, 1998).

U patrijarhalno doba, otac je smatran svemoćnim patrijarhom koji je posjedovao ogromnu moć nad porodicom. Prema pojedinim autorima očevi u Americi i Europi su posmatrani prvenstveno kao moralni učitelji i vodiči. Poznato stajalište bilo je da su očevi zaduženi za osiguravanje toga da njihova djeca odrastu s odgovarajućim osjećajem vrijednosti, koje su usvojene najprije iz svetih knjiga. Dok su majke vodile svu brigu o djeci i njihovom odrastanju, očeva uloga je bila prenositi moralne vrijednosti i znanja usvojena u vjerskim

institucijama ili od vjerskih poglavara. Kako su, nekada, isključivo muškarci mogli biti prisutni na vjerskim okupljanjima, njihov zadatak je bio postati moralni uzor i vodić članovima svoje porodice. Očeva uloga koju je imao do tada pretvorila se u nešto drugo dolaskom novog perioda i povećanom potrebom za zapošljavanjem. S pojavom industrijalizacije primarna uloga oca se sa moralnog učitelja pomjerila na hranitelja porodice, te je on postao ekonomska potpora članovima svoje zajednice (Lamb, 2010).

20. stoljeće izuzetno je značajno zbog svih promjena koje je donijelo, kako majkama, tako i očevima. Na samom početku 20. stoljeća došlo je do povećane potrebe za zapošljavanjem, te je znatan broj žena radilo u odnosu na ranije. Što znači da su majke bile odvojene od djece duži vremenski period tokom dana, a očevi su sve više provodili vrijeme s djecom. Kako su majke bile manje uključene u brigu za djecu, zbog zaposlenja, očevi su bili prinuđeni preuzeti nove uloge, obaveze i zaduženja (Cabrera i sur., 2000). Na taj način očeva uloga se u ovom stoljeću značajno mijenja u odnosu na ranije. Osim što su postajali hranitelji porodice, uz majku, sve više su i uključeni u djetetov razvoj i odgoj. Neki autori navode da su se muškarci pokazali kao loš izvor finansija i potpore u periodu Velike Depresije, te da su istraživači društvenih nauka pomjerali važnost očeve uloge ka tome da je otac model rodne uloge. Shodno tom periodu pojavili su se nebrojeni komentari o neuspjehu očeva u njihovoj ulozi hranitelja, a posebno o neuspjehu muškaraca da budu dovoljno muževni, primjeri i modeli svojim sinovima (Lamb, 2010). Ništa nije tako značajno promijenilo porodičnu dinamiku i očevu ulogu, kao što je zapošljavanje žena. Muškarci su bili prinuđeni usvojiti nove obrasce ponašanja i uloge koje do tada nisu imali (Cabrera i sur, 2000). U vrijeme kada su naši pradjedovi odgajani, dobar i brižan otac bio je sinonim za muškarca koji se brine za materijalno stanje i finansijsku sigurnost svoje porodice. Takva vrsta brige za porodicu, u literaturi, naziva se indirektni utjecaj očeva, gdje muškarac brine za svoju porodicu, ali pomoću drugih faktora, a ne samim prisustvom. Patrijarhalni otac izdržavao je i prehranjivao svoju porodicu, brinuo se za moral i ugled porodice, te je provodio kućni red i disciplinu. Međutim, očevi tog perioda bili su emocionalni ili pak fizički odsutni. Nekadašnji odsutan, krut i hladan otac, danas ima potpuno drugačiju ulogu. Tokom 20. stoljeća očevi su postali liberalniji, fleksibilniji, topliji i mekši (Cvrtnjak i Miljević Riđički, 2015).

Kroz 20. stoljeće očevi su poticali da budu više uključeni u život porodice, kao i u razvoj djece. Ti poticaji bili su uzrokovani pojavom feminizma i naučnih kritika o muževnosti i ženstvenosti. Iz tog perioda promjena i noviteta nastao je i koncept „*brižan otac*“ koji je imao aktivnu ulogu u životu djeteta. Mnoge naučne diskusije dešavale su se posljednja dva stoljeća o ulozi očeva. Otac i njegova važnost se pomjerila sa hranitelja, gdje se neprestano isticao strah od neadekvatnosti za očinstvo, do toga da se najnovija istraživanja usko bave očevom uključenošću. 70tih godina prošlog stoljeća očevi su bili modeli rodni uloga i naučnici su smatrali da to predstavlja očevu primarnu ulogu. Odnosno, otac je imao zadatak da vlastitom sinu pomogne u razvoju njegove rodne uloge. Istraživanja i stajališta su se pomjerila sa te tačke prema tome da je mnogo važniji kvalitet odnosa otac-dijete od toga da otac bude model sinu. Vrsta i kvalitet odnosa smatra se jednim od najvažnijih medijatorskih varijabli. Što je bolji odnos, te što ima više poštovanja, topline i pozitivnosti, to dijete više teži da bude kao otac. Shodno tome kvalitet odnosa otac-dijete je važniji od očeve muževnosti. Historijski posmatrano, od jednodimenzionalne uloge otac je znatno promjenio svoju ulogu. Danas predstavlja prijatelja, supružnika, zaštitnika, model moralnog ponašanja, učitelja i hranitelja. Ovakav sveobuhvatan pristup i višedimenzionalne uloge nazivaju se direktnim utjecajem očeva na djetetov razvoj.

Uloga oca u porodici posmatrana je i kroz dinamiku porodice kada je otac odsutan. Istraživanja su pokazala da u nedostatku očeve prisutnosti i uključenosti, porodici ne nedostaje samo muškarac kao model rodne uloge, već nedostaje i socijalna, ekonomska i emocionalna podrška njenim članovima. Kvalitet očeve uključenosti i njegovog odnosa prema članovima ovisi također i od njegovog zadovoljstva brakom i suprugom. Kako se društvo mijenja i napreduje, tako se i istraživanja, stajališta i politike mijenjaju i prilagođavaju dobu. Sukladno tome se i očevima, više nego ikada ranije, daje na važnosti. Zbog potpuno izmijenjene uloge koju otac ima u porodici u odnosu na ranije, istraživanja su usmjerena na povećanu uključenost očeva i isticanje važnosti njihovog aktivnog prisustva (Lamb, 2010). Muškarci su jedinstveni među primatima, jer pružaju direktnu i indirektnu roditeljsku njegu, koja se obično nastavlja i kasnije tokom života djeteta (Ćosić, 2017). Saznanja o direktnim i indirektnim utjecajima očeva na djecu, dovela su do znatnog povećanja diskusija, istraživanja i teorija o očevoj važnosti i ulozi. Kako se društvo historijski mijenjalo, tako se mijenjala i porodična dinamika, a zajedno s tim mijenjale su se i uloge unutar porodice. S tim promjenama očevi su došli do izražaja, te je sve veći broj istraživanja bilo usmjereno na njihov doprinos djetetovom razvoju. Današnja

istraživanja pokazuju nam koliko su oba roditelja jednako važna za djetetov razvoj i odgoj (Lamb, 2010).

3.2. Tranzicija u očinstvo

Kada se govori o trudnoći, mnogi autori se zalažu da se govori o „trudničkom paru“, a ne samo o ženi trudnici. Muškarac treba biti, i jeste, dio tog para, a ne samo muž trudnice. Dok par očekuje dijete i muškarci prolaze kroz specifičnu fazu u svom životu. Oni kao i žene, započinju formiranje svog identiteta roditelja i prije samog rođenja djeteta. Ukoliko se govori o muškarcu u tom periodu, tada se najčešće govori o njemu kao osobi koja pruža ili treba pružiti emocionalnu podršku ženi u trudnoći. Veliki broj istraživanja se bavi time koji je značaj podrške, te koje su posljedice po majku, dijete i dinamiku porodice ukoliko podrška izostane. Posebno se ističe važnost podrške u prvoj fazi trudnoće, u periodu kada se trudnoća još ne ispoljava vanjskim znacima i kada par dijeli novosti sa malim brojem ljudi. Pored indirektno uloge, koju muškarac ima kao podrška ženi trudnici, sve više se razmatraju specifična iskustva budućih očeva. Istraživanja pokazuju da muškarci koji očekuju dijete pokazuju povećano interesovanje za djecu generalno, govore o vlastitom osjećaju ispunjenosti i ponosa nastalim uslijed trudnoće, te da su obično vrlo zabrinuti za ishod trudnoće. Budući očevi, dok iščekuju dijete, radije traže društvo poznanika koji su već očevi i češće stupaju u kontakt sa svojim roditeljima, nego što su to prije radili. Također u toku trudnoće muškarci manje iniciraju rasprave, obično su manje uporni u svađama i više popuštaju ženi trudnici (Kapor-Stanulović, 1985).

Tokom proteklih decenija došlo je do značajnih promjena u viđenju i definiciji uloge muškarca u trudnoći. Osnovnu promjenu čini redefinisane njegove uloge od pasivne ka aktivnijoj. Ova promjena ide zajedno i sa redefinicijom uloge muškarca generalno, kao i sa otklanjanjem stereotipa o karakterističnim aspektima uloge spola. Statistika pokazuje da, sve češće, muškarci aktivno učestvuju u toku trudnoće i porođaja žene. Stoga ovakvo ponašanje dalje utječe na promjenu društvenih normi, pa se tako sve više očekuje od muškaraca da budu uključeni (Kapor-Stanulović, 1985). Istraživanja također pokazuju da su, tokom trudnoće, muškarci više emocionalno vezani za svoje partrenice nego ranije, ali da se mogu pronaći dokazi o utjecaju trudnoće na očevu psihičku i mentalnu dobrobit. Muškarac se značajno mijenja tokom

trudnoće i prolazi gotovo jednako raznolike faze, kao i žena trudnica. Trudnoća je vrijeme promjena, kao i vrijeme prihvatanja i pripreme za nove uloge. Dakle, promjene oba partnera prolaze pojedinačno, ali i sve više skupa kako bi se što bolje pripremili za period poslije porođaja (Dragonas, Thorpe, Golding, 1992). Muškarci tokom trudnoće pripremaju se na svoj način, tražeći odgovore kako biti dobar otac. No, u dosta slučajeva osjećaju se isključeno iz procesa tokom posjeta doktorima, te na svoj način pokušavaju pronaći najbolje rješenje kako biti podrška svojoj partnerici. Ono što olakšava period trudnoće jeste ukoliko muškarac počne komunicirati sa svojim djetetom, tada mu ta interakcija daje osjećaj da je dijete stvarno i stvara se osjećaj nade i radosti zbog toga što će postati otac (Asenhed i sur. 2014).

Rezultati istraživanja pokazuju da muškarci, koji trebaju postati očevi po prvi put, osjećaj uključenosti u trudnoću razvijaju kroz tri faze. Njihova spremnost na trudnoću može biti različitog stepena zavisno od muškarca, situacije, bračnog statusa itd. No spremnost je znatno povezana s očevom uključenošću već u ranoj fazi trudnoće. Muškarci svoju uključenost u trudnoću razvijaju kroz ove tri faze: 1. faza objave; 2. faza odlaganja; 3. faza fokusiranja. Prva faza, faza objave, je period kada par sumnja da li je žena trudna i trenutak kada dođe do potvrde trudnoće. Ova faza, kao i druge dvije, varira u svojoj dužini od nekoliko sati do nekoliko sedmica. Period od početka sumnje do potvrđivanja trudnoće je ta početna faza. Nju mogu karakterisati period velike radosti i uzbuđenja, ako je željena trudnoća ili pak bol i šok ukoliko ona nije bila planirana. Sljedeća faza koja dolazi nakon saznanja o trudnoći jeste faza odlaganja. To je period kada, tokom privikavanja na stvarnost trudnoće, mnogi muškarci stave “na pauzu” svjesno razmišljanje o djetetu i trudnoći. Većina muškaraca prođe ovo u nekom trenutku tokom prve faze trudnoće. Dužina trajanja ove faze zavisi od muškarca, pa može potrajati nekoliko dana do nekoliko mjeseci. Obično budući očevi ostanu u ovoj fazi odlaganja od 12. do 25. sedmice trudnoće. Najčešće se dužina ove faze, kao i emocionalna distanciranost muškaraca od trudnoće, povezuje s njihovom mogućnosti da uopće percipiraju trudnoću. Onog trenutka kada vizuelno uočavaju trudnoću, ona postaje sve realnija za njih, pa se i njihov način razmišljanja mijenja. Tada počinje treća faza koja se zove fokus faza. Ova faza počinje od 25. do 30. sedmice trudnoće i završava se kada dođe do porođaja. Tokom ovog perioda, muškarci su sve više svjesni trudnoće, uključeni su, njihovo interesovanje se povećava, nastoje se zamisliti očevima kroz preispitivanje vlastitog identiteta. Jednom kada muškarac napravi ovu tranziciju počinju mnogo više čitati i slušati o djeci, odgoju, brizi i važnim stvarima za dijete. Mnogo više razmišljaju o

tome šta trudnoća znači za njih, te postaju mnogo osjetljiviji i bliži partnerici. Muškarci izvještavaju da se, tokom ove faze, više osjećaju očinski, da više promišljaju o tome kako su oni odgajani i stvaraju mentalnu sliku sebe i djeteta. Priprema muškarca tokom ove faze povezuje se kasnije sa kvalitetom roditeljske uloge, kao i sa konstruktivnim roditeljstvom (May, 1981).

Stepen interesovanja za trudnoću kod očeva u korelaciji je sa dužinom vremena koju oni posvete djetetu u prvih 6 mjeseci života. Nadalje istraživanja pokazuju da je stepen zadovoljstva muškarca u toku trudnoće povezan da stepenom uživanja u djetetu i kod majke. Specifična situacija koja se može desiti kod muškaraca tokom trudnoće je “kuvad-sindrom”. Ovaj sindrom zahvata 10 do 15% muškaraca, budućih očeva. On se odnosi na to da muž žene, koja se porađa, prati ženin porođaj nizom radnji, koje imitiraju patnju žene koja se porađa. Takvim ponašanjem muškarac skreće pažnju na sebe, te tako traži određene privilegije koje mu pripadaju kao mužu porodilje i ocu djeteta. Muškarci se, tokom ženine trudnoće, žale na niz simptoma kao što su gubitak apetita, mučnina, pojačana glavobolja, poremećaj sna, napetost i razdražljivost, no ti simptomi nestaju odmah poslije porođaja. Sve je veći broj muškaraca koji prisustvuju porođaju u bolnicama, pa tako mnoge zemlje u svijetu dozvoljavaju da očevi budu uz parternice tokom tog perioda. Mnogi smatraju da porođaj nije stvar žene i ljekara, već da je to porodični događaj, te da se oca ne treba isključivati u tim prvim satima, kao ni u prvim danima djetetovog života.

Analizom toka događaja kojima su prisustvovali očevi, utvrđeno je da je porođaj u prosjeku kraće trajao, da je upotrebljena manja količina lijekova protiv bolova, kao i da parovi izvještavaju o većem stepenu zadovoljstva događajem. Takvi parovi, gdje je i otac bio prisutan tokom porođaja govore o doživljaju zajedništva i o utisku da su snažnije emocionalni vezani poslije “zajedničkog” porođaja. Muškarac koji je više uključen u trudnoću, bude prisutan tokom porođaja, mnogo lakše prihvata svoju ulogu oca. Korist od ovog ima i majka, kao i dijete, koje ranije dolazi u bliži i intenzivniji kontakt s ocem (Kapor-Stanulović, 1985). Kako je sve veća praksa da očevi budu prisutni u porođajnim salama, u posljednjih 20 do 30 godina u nekim zemljama je dozvoljen izravan kontakt odmah nakon rođenja djeteta. Muškarcima ovaj izravni kontakt omogućava lakše stvaranje odnosa već u prva 3 dana djetetovog života (Đekić, 2016). Kako se ta praksa povećavala i postajala norma, rađeno je više istraživanja o važnosti prvog kontakta “koža na kožu” između oca i djeteta. Od ranije se znala važnost prvog kontakta sa majkom, no iz novijih istraživanja izvedena su važna saznanja o tome kako kontakt “koža na

kožu” djeluje na dijete i kada je otac u pitanju. Rezultati pokazuju da ukoliko je dijete imalo kontakt “koža na kožu” sa ocem u prvih 60 minuta života, onda ono ima tendenciju da se lakše umiri, manje plače i lakše se uspava. Ovi nalazi poređeni su sa djecom koja su bila stavljena u inkubatore ili nisu imala kontakt s ocem, te je njima trebalo znatno više vremena da se umire, duže su plakali i teže su se uspavljivali. Zaključak, koji su izveli autori tog rada, jeste da otac, pored majke, može pružiti djetetu već u prvim minutama i satima života značajnu utjehu i brigu koja mu je neophodna (Erlandsson i sur., 2007).

Novi očevi, kao i majke, kada se po prvi put upoznaju sa svojim novorođenčecom, odličan su izvor toplote i zaštite. Pored toga, brižnost i nježnost koju očevi pružaju svom djetetu odmah po rođenju, još jedan su dokaz da i majke i očevi slično doživljavaju promjene u nivou hormona. U periodu oko porođaja i rođenja djeteta, kod očeva dolazi do povećanog lučenja prolaktina i kortizola, a smanjuje se nivo lučenja testosterona i estradiola. Osim toga i muškarci nakon rođenja djeteta doživljavaju postporođajne promjene raspoloženja, te ove promjene i posljedice mogu se okarakterizirati kao biološke (Lamb i Lewis, 2010).

Istraživanja pokazuju da rođenje djeteta ima značajan utjecaj na očev emocionalni doživljaj, te da su muškarci, kratko nakon porođaja, jednako opčinjeni svojim djetetom kao i majke. Oni mogu pokazati niz različitih ekstremnih emocionalnih reakcija poput ljutnje, bijesa ili tuge, te se muškarci, nakon porođaja, najviše povezuju s osjećajem neravnoteže. Mnogi očevi izvještavaju da se osjećaju čudno, distancirano ili isključeno zbog intenziteta veze između majke i novorođenčeta, no jednako se kao i majka prilagođavaju novoj ulozi, potrebama djeteta i brinu za dobrobit i zdravlje svog potomka (Dragonas, Thorpe, Golding, 1992).

Muškarci vrlo brzo nauče na jedinstvene osobine svog novorođenčeta. Istraživanja rađena u Izraelu i SAD-u pokazuju da očevi mogu prepoznati svoje novorođenče dodirujući mu samo dlanove iako im se blokiraju osjeti vida i mirisa. Očevi su mogli prepoznati svoje dijete pomoću dodira, nakon samo 60 minuta od rođenja djeteta (Lamb i Lewis, 2010).

4. RAZLIKE U ODNOSU MAJKA-DIJETE I OTAC-DIJETE

Majke i očevi su uključeni u život djeteta na sličan, ali i specifičan način. Oni se nadopunjuju u svojim roditeljskim ulogama unutar porodičnog sistema. Istraživanja pokazuju da se odnos majka-dijete karakterizira kao poučan i brižan odnos, te se toplota majke i njena osjetljivost na djetetove potrebe povezuju sa pozitivnim ishodima djetetovog odrastanja. No odnos otac-dijete gleda se nešto drugačije, te njihov odnos najčešće uključuje igru i razigranost. Način i vrsta interakcije ovise o djetetovom spolu, dobi, kao i o porodičnoj dinamici (Newland i sur., 2013).

Očevi su biološki i socijalno različiti od majki što se može vidjeti i kroz njihovo roditeljstvo. Oni imaju imaju drugačiji stil komunikacije i interakcije s djecom. Oko 8. sedmice starosti, novorođenče može prepoznati razliku između majke i oca tokom interakcije. Za majke je tipičan tzv. majčin govor, kojim se obraćaju djeci na način sličan onom kojim dijete govori, tako da pojednostavljaju svoje riječi ili tepaju. S druge strane, očevi su manje skloni modificirati svoj jezik za vrijeme interakcije, te se djetetu obraćaju svojim normalnim načinom govora, češće koriste imperativ i izjavne rečenice, kao i govor koji privlači pažnju. Način komunikacije koju majka koristi olakšava neposrednu interakciju, dok očevi potiču dijete na razvoj komunikacijskih vještina, jer njihov način komuniciranja s djetetom predstavlja izazov. Takvim pristupom djetetu je omogućeno da proširi svoj vokabular i verbalne vještine (Tamis-LeMonda i sur. 2004). Ukoliko uloge roditelja u životu djeteta upoređujemo u odnosu na dob djeteta, majka ima snažniju ulogu u prvom tromjesečju djetetovog života. Samim tim i interakcija roditelja sa djetetom u tom periodu je različita.

Kada govorimo o dobi novorođenčeta, očevi znatno više stimulišu djecu fizički i upuštaju se u nepredvidive igre s djecom. No zato su očevi manje spremni pružati primarnu njegu djeci u tom periodu. Briga za hranjenje, presvlačenje i nosanje djeteta je prepuštena majci. U samom početku majke više nosaju djecu u svrhu primarne njege i brige, dok očevi više nosaju djecu tokom igre ili kada je dijete uplakano. Veliki broj istraživanja pokazuje da razlike koje i postoje između majki i očeva nisu značajne niti statistički velike (Lamb i Lewis, 2010). No ipak ima istraživanja koja tvrde da majke znatno više vremena provode s djetetom na različite načine, te da se, osim direktne brige za dijete, majke bave čak i više indirektnom brigom poput planiranja aktivnosti vezanih za dijete. Kada se uporede aktivnosti i vrijeme koje očevi provode s djecom i

majki s djecom, zaključuje se ne samo da su majke više posvećene, nego da rade više fizičkog posla, provode više vremena u igri s djetetom i mnogo više brinu za dijete od očeva. Ovakvi su podaci čak i u situacijama kada je majka zaposlena puno radno vrijeme (Craig, 2006).

Podaci koje vidimo u Tabeli 1. predstavljaju samoiskaze roditelja koji su se brinuli za djecu u dobi od 6 do 21 mjeseca. Pomoću roditeljskog dnevnika, kojeg su majke i očevi ispunjavali svakodnevno, dobijamo detaljniji uvid u dnevne aktivnosti roditelja. Lamb i Lewis (2010) ističu da postoji razlika, a pripisuju je različitim faktorima kao što su radno vrijeme, slobodno vrijeme, udaljenost radnog mjesta, aktivnosti pored posla, porodijsko odsustvo itd.

Tabela 1. *Prosjek vremena provedenog u brizi za dijete tokom jednog dana* (prema Lamb i Lewis, 2010)

	Majke	Očevi
Hranjenje	85 min	15 min
Čišćenje	55 min	9 min
Igranje	140 min	72 min

Prva istraživanja o interakciji majki i očeva sa djecom pokazuju da su očevi onaj dio dijade koji je zadužen za igru s djetetom, te da se interakcija otac-dijete najviše zasniva na igri. Takvim stavom se sve više poticao stereotip i jednodimenzionalnost očeve uloge. Promjenom muškarčeve uloge u porodici kroz historiju, promijenila se i jednodimenzionalnost uloge oca. Kasnija istraživanja pokazuju da se majke jednako ili, pak, više od očeva igraju s djecom u toku dana. No vrsta igre otac-dijete čini da ta igra djeluje izraženija i razigranija u odnosu na druge igre. Očeva razigranost i relativna novost svom djetetu čini oca više vidljivim. Osim toga, istraživanja pokazuju da majke i očevi jednako potiču djecu tokom igre na istraživanje, jednako su verbalno aktivni i jednako osjetljivi na potrebe djece (Lamb, 2010).

Očeva igra s djecom je u većoj mjeri interaktivna: oni bacaju djecu u zrak, šakiljaju ih, igraju s njima različite sportove i sl. Način igre je više nepredvidiv, više fizički i stimulirajući za dijete, nego što je to način na koji se igraju majke. Očevi su glasniji tokom igre, dok su majke tiše. Očevi potiču kompetitivnost, a majke potiču pravednost u odnosima. Očevi potiču nezavisnost, dok majke potiču osjećaj zaštićenosti (Wilson i Prior, 2011). Igra očeva sa sinovima

je koncipirana tako da u većoj mjeri potiče vizuelno i lokomotorno istraživanje, kao i finu motoriku, dok su očeve interakcije s kćerkama karakterizirane verbalnim igrama i različitim konverzacijama. No bez obzira na spol djeteta, očevi doprinose razvoju vještina kako bi djeca bila što bolja u međuljudskim odnosima (Lamb i Tamis-Lemonda, 2004).

Očevi pomažu kćerkama i sinovima naučiti ravnotežu između poslušnosti i agresije. Djeca treba da imaju majčinu mekoću, jednako kao i očevu grubost. Oba roditelja nude sigurnost i potporu na svoj način, dajući djetetu ljubav i pažnju. Očevi, češće nego majke, imaju tendenciju poštivati i provoditi pravila sistematično i bez kompromisa, što uči djecu objektivnosti i ukazuje djeci koje su posljedice dobrog i lošeg ponašanja. Majke su sklonije opraštati ili previdjeti neposluh i pokazivati suosjećanje, a takvo ponašanje nudi djeci osjećaj nade. Očevi, više nego majke, djecu uče rješavanju problema i traženju rješenja. Dopuštaju djeci da dođu do vlastitih zaključaka, bez obzira na vrijeme koje im je za to potrebno (Lamb i Tamis-Lemonda, 2004).

Vremenom kako djeca odrastaju, igra očeva s djecom se mijenja i postaje manje izražena, pa se tako smanjuje razlika između očevog i majčinog stila igre s djecom. Vrsta igre se mijenja, kao i uloga roditelja. Shodno tome, majke se mnogo više upuštaju u igre pretvaranja s djecom, dok očevi više verbalno stimuliraju djecu (Lamb i Lewis, 2010).

Ono što se također poredi između majki i očeva kada je interakcija s djecom u pitanju, jeste njihova uloga roditelja kao uzora, a posebno istospolnih uzora (Lamb, 2010). Otac je za dječake posebno važan kao model za identifikaciju s vlastitim spolom, a za djevojčice kao referentna tačka za razumijevanje suprotnog spola (Lamb i Tamis-Lemonda, 2004). Način i količina interakcije otac-dijete, majka-dijete, utječe na mnoga polja djetetovog razvoja poput socijalnog, emocionalnog, kognitivnog, verbalnog itd. Ovaj utjecaj se proteže od novorođenčeta do tinejdžerskih godina (Newland i sur., 2013). Utjecaj oca tokom školske dobi pozitivno djeluje na razvoj djetetovog samopouzdanja. Ohrabrujući djecu u novim izazovima, očevi pomažu, ne samo u ovladavanju novih vještina, nego i u spoznavanju vlastitih grešaka i preuzimanju odgovornosti (Tamis LeMonda i sur. 2004).

Jedna od razlika između majke i očeva jeste uključenost u domaćinstvo i brigu o djetetu. Pregledom rezultata istraživanja možemo uočiti da majčina konstantna uključenost ne podrazumijeva samo posvećenost djetetu, nego višestruke obaveze koje spadaju pod brigu za dijete. Majke preuzimaju znatno više fizičkih poslova u kući, imaju manje slobodnog vremena i

mного više vremena provedenog nasamo s djetetom (Craig, 2006). Unatoč težnjama za ravnopravnošću i jednakim ulogama u odgoju, istraživanja pokazuju nešto drugo. Dinamika unutar porodice značajno se mijenja ukoliko je i majka zaposlena, samim tim mijenja se i interakcija sa djecom. U obiteljima gdje je majka zaposlena puno radno vrijeme, ona stimulišu djecu tokom interakcije u znatno većoj mjeri, nego što to rade nezaposlene majke. Također zaposlene majke su značajno aktivnije od očeva. Nadalje, istraživanja pokazuju da se muževi nezaposlenih žena, značajno više igraju sa djecom nego što to majke čine, no taj obrazac ponašanja je drugačiji u onim obiteljima gdje i majka i otac rade (Lamb i Lewis, 2010).

Osim zaposlenja roditelja i dobi djeteta, očeva uključenost znatno može varirati od majčinog ponašanja. Tako, možemo razlikovati ponašanje majki u „tradicionalnim“ porodicama i majke koje imaju „savremene muževe“. U tradicionalnim porodicama, gdje muškarac/otac ima svoju tradicionalnu ulogu isključivo kao hranitelj porodice, majke se drugačije ponašaju. Ukoliko majka prekida ili „upada“ u interakciju otac-dijete i očevi će biti manje uključeni u brigu o djetetu. No ukoliko je u pitanju savremena porodica i majka, kraj sebe ima savremenog muškarca, tada majke manje prekidaju njihovu interakciju i omogućavaju očevima da vode brigu o svojoj djeci i stvore mnogo snažniju povezanost. U tradicionalnim porodicama očeva uloga je drugačija i od samog muškarca se ne očekuje igranje, nosanje ili pak maženje djece. Ovo je u potpunoj suprotnosti od savremenih muškaraca, od kojih se očekuje da budu jednako uključeni u brigu o djetetu. Istraživanja pokazuju da što je više naglašena razlika u muškim i ženskim ulogama u porodici, to je izraženija i razlika u ponašanju očeva i majki. No ukoliko je ta razlika između muške i ženske uloge u obitelji manja, uloge roditelja (majki i očeva) postaje sve sličnija i očekuje se da preuzimaju jednake odgovornosti (Lamb i Lewis, 2010).

4.1. Razvoj privrženosti

Privrženost je odnos, koji se stvara između skrbnika/roditelja i djeteta. Naime, taj odnos pruža djetetu osjećaj da je voljeno, sigurno i tako dijete razvija osjećaj samopoštovanja i samoregulacije (Šoštarko, 2016). Za razvoj emocionalne veze potrebna je interakcija s figurom privrženosti, odnosno interakcija između roditelja i djeteta, te tako dijete stječe emocionalnu povezanost koja je osnova za razvoj kasnijih emocionalnih veza u životu osobe (Buljan Flander,

2001). Pružajući djetetu, u dovoljnoj mjeri, fizički kontakt, nježnost i ljubav majka, otac ili bitna roditeljska figura razvija emocionalnu bliskost. Privrženost je poseban tip socio-emocionalne veze između dojenčeta i skrbnika, najčešće majke, pri čemu je presudna kvaliteta brige o djetetu. Za razvoj djeteta je važno postojanje jedne iste, stabilne, smirene i osjetljive osobe, koja će moći odgovoriti na njegove potrebe (Šošarko, 2016). Faktor koji je najviše povezan s djetetovom privrženosti je roditeljska osjetljivost. Roditeljska osjetljivost ukazuje na ravnotežu između osiguravanja autonomije prilikom istraživanja kao i umirivanja djeteta kada je uznemireno (Ćosić, 2017).

Proces privrženosti nastaje kratko nakon rođenja i nastavlja se kroz djetinjstvo, a njegovi prvi znaci mogu se uočiti u dobi od šest mjeseci (Berk, 2015). Postoje tri osnovna tipa privrženosti između djeteta i skrbnika: sigurna privrženost, izbjegavajuća privrženost i anksiozna privrženost (Šošarko, 2016). Budući da postoji pozitivna povezanost između sigurne privrženosti roditeljima u djetinjstvu i normalnog funkcioniranja u kasnijim fazama života, ključno je navesti koji faktori mogu doprinijeti postojanju individualnih razlika u privrženosti. Karakteristike roditelja, djeteta i porodice u cjelini ističu se kao tri najvažnija faktora koji determiniraju razvoj sigurne privrženosti (Ćosić, 2017). Ova vrsta privrženosti ističe se kao jedan od najvažnijih faktora za zdrav razvoj djeteta, stoga ćemo najviše govoriti o doprinosima i razvoju sigurne privrženosti, dok druge dvije vrste privrženosti nećemo u ovom radu opisivati.

Bowlby je jedan od prvih autora koji je istraživao privrženost između djeteta i skrbnika, te uveo ovaj pojam u literaturu. Bowlby-eva teorija privrženosti nije samo značajna u odnosu majka-dijete, jer je i otac taj koji odgovara na djetetove svakodnevne potrebe (hrana, sigurnost, zaštita), te tako dijete uporedo razvija primarnu privrženost prema ocu (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Kako se muškarci gotovo u jednakoj mjeri uključuju u brigu o djeci može se pretpostaviti da je posljedica toga i privrženost djeteta ocu. Privrženost dojenčeta ne generalizira se na sve odnose unutar obitelji: dijete može biti sigurno privrženo za oba roditelja, sigurno privrženo jednom, a nesigurno drugom ili oboma nesigurno privrženo (izbjegavajuće ili anksiozno privrženo). Dakle, privrženost djeteta nije karakteristična za dijete, već za odnos koji to dijete ima s pojedinim osobama (Ćosić, 2017).

Bowlby također navodi u literaturi da je za razvoj sigurne privrženosti važna kvaliteta njege u najranijim fazama razvoja nakon rođenja djeteta. Smatra se da je brzo, dosljedno i

prikladno reagiranje na znakove djeteta, zajedno s interakcijskom usklađenošću, snažan prediktor sigurne privrženosti. Stavovi očeva o važnosti njihove očinske uloge mogu značajno oblikovati njihovu buduću uključenost u roditeljstvo. Pokazano je da postoji povezanost između očevih stavova i vidljive uključenosti oca u roditeljske aktivnosti. Kvaliteta bračnog odnosa i zadovoljstvo brakom dodatno utječu na kvalitetu privrženosti djeteta roditeljima, a očeva uključenost u roditeljstvo je pod većim utjecajem kvalitete bračnog odnosa nego majčina. Uz individualne karakteristike i porodični kontekst, neophodno je uzeti u obzir i šire kulturološke norme koje mogu utjecati na ponašanje roditelja. Kros-kulturalna istraživanja su pokazala da su uloge, ponašanja i roditeljski stilovi ponajviše određeni porodičnim kulturalnim kontekstom (Ćosić, 2017).

Sigurna i topla veza, kao i odnos pun potpore, omogućit će ocu da pozitivno utječe na razvoj svog djeteta (Šošarko, 2016). Rezultati istraživanja djece, čiji su roditelji bili intenzivno uključeni u njihov odgoj, upućuju na povećane kognitivne i socijalne sposobnosti djece, izraženiju empatiju, smanjenu sklonost stereotipnom razmišljanju o spolovima, te bolju emocionalnu samokontrolu (Lamb i Tamis-Lemonda, 2004). Djeca, koja imaju sigurnu privrženost sa oba roditelja, češće stupaju u interakciju sa strancima već u ranim fazama života. Švedski istraživači su to potvrdili svojim radovima, te dodali da su dojenčad, koja imaju sigurnu privrženost sa ocem, društvenija i otvorenija prema strancima (Lamb i Lewis, 2010). Osim toga, očevo sudjelovanje u djetetovom odgoju pozitivno utječe na funkcioniranje porodice tako što majci omogućava više slobodnog vremena za vlastite potrebe, pa tako ona postaje sretnija i zadovoljnija (Lamb i Tamis-Lemonda, 2004). Otac, u emocionalnom životu djeteta, je predstavnik vanjskog svijeta. To znači da zahtjevi koje otac postavlja pred dijete trebaju biti priprema za zahtjeve koje će pred dijete u budućnosti postavljati drugi autoriteti - odgajatelji, učitelji, profesori. Djeca imaju potrebu za granicama, a određeni dio tih granica treba postavljati otac. Stoga vidimo koliko je važno stvaranje sigurne emocionalne privrženosti i sa ocem, te važnost uloge oca u životu djeteta (Petani, 2010).

Paquette (2004) proširuje teoriju privrženosti iznoseći novu teoriju privrženosti ocu – teoriju odnosa aktivacije (eng. *activation relationship theory*). Ova teorija se fokusira primarno na dvije dimenzije očevog odgoja kako bi objasnila veza između oca i djeteta, a te dimenzije su stimulacija i disciplina. Prema ovoj teoriji, očevo potpomažu razvoj djetetovog osjećaja

sigurnosti i samopouzdanja kroz ohrabrivanje djeteta da se otvori vanjskom svijetu (stimulacija) dok jasno određuju granice (disciplina). Poboljšanje komunikacije, povećana mobilnost djeteta, koja omogućuje igru i samostalnije istraživanje okolnog svijeta, moguća su objašnjenja za veće uključivanje očeva tokom ranog perioda razvoja. Očevi kroz svoju specifičnu interakciju s djecom u igri pospješuju razvoj djetetove emocionalne regulacije u emocionalno nabijenim situacijama i učenja strategija nošenja sa stresom, a sve to u sigurnom okruženju u kojem otac služi kao podrška. Istraživanjem odnosa i privrženosti moglo se zaključiti da djeca koja su sigurno privrženata ocu koriste uspješnije strategije rješavanja problemskih zadataka, nego što to rade nesigurno privrženata djeca. Pored toga što su uspješnija u rješavanju problema od nesigurno privrženata djece, također su znatizeljnija i u većoj se mjeri uključuju u istraživačka ponašanja (Ćosić, 2017).

5. KULTUROLOŠKE RAZLIKE U ODNOSU OTAC-DIJETE

Definicija dobrog očinstva i očekivanja vezana za količinu očeve uključenosti u djetetov razvoj razlikuju se od kulture do kulture. Ono što je ključno jeste djetetov doživljaj očeve uključenosti, te kakav stav dijete ima prema tom odnosu. Veliki broj kros-kulturalnih istraživanja pokazala je da su roditeljska toplina i prihvatanje neophodni, te da predstavljaju značajan faktor u razvoju odnosa roditelj-dijete, bez obzira na spol ili kulturu iz koje porodica potječe. Unutar kultura različito se definira šta znači uspješan otac, kao što se i različito pristupa zadacima i obavezama muškarca u porodici zavisno od područja i kulture (Townsend, 2002). Na prirodu i dinamiku očevih uloga u razvoju i odgoju djeteta veliki utjecaj ima sam položaj muškarca i žene u određenom društvu (Đekić, 2016).

U većini kultura, kada se govori o očevima, najvažniji faktor predstavlja njihova mogućnost finansijske podrške porodici. Faktor koji je zajednički većini očeva bez obzira na kulturu, dob i društveni položaj jeste da mnogo vremena provode radeći. Neki očevi, zavisno od posla i položaja, rade i do 15 sati dnevno. Veliki broj očeva radi fizički naporne i zahtjevne poslove. Ovi faktori značajno doprinose, a u isto vrijeme otežavaju porodici i njenom funkcionisanju. Očevi danas izjavljuju kako žele više vremena provoditi sa svojom djecom i biti

prisniji s njima, nego što su to bili njihovi očevi, ali istovremeno se osjećaju otjerano od kuće da rade duže nego što oni žele biti odsutni (Townsend, 2002).

Kulturološke razlike postoje kada su u pitanju očevi, njihova uključenost, kao i motivacija za bavljenje djecom. Unutar kultura, razlikuje se očeva uključenost zavisno od stepena obrazovanja muškarca, kao i od njegovog socio-ekonomskog položaja. Muškarci, za razliku od žena, imaju manje kulturološke pripreme za novu ulogu koja se pred njih postavlja. Medicinske i kulturološke norme i očekivanja prilično isključuju očeve iz aktivnog učešća u trudnoći, a takav pristup se odražava i na kasniji život djeteta. Dok majke imaju dosta podrške iz okoline, od svojih majki, sestara, tetki itd., muškarci su najčešće prepušteni sami sebi. Kulturološke razlike postoje i kad se govori o očevom prisustvu u porođajnoj sali. Pa tako, u nekim zemljama poput Britanije i SAD-a, očekivano je i normalno da muškarac bude prisutan, te da aktivno podrži ženu tokom poroda, dok se to ne praktikuje u nekim drugim zemljama. Zavisno od kulture i politike zemlje, prisustvo muškarca prilikom poroda smatra se apsurdnim, suvišnim, te je malom broju muškaraca uopće dozvoljen ulazak u porođajnu salu. Kada govorimo o kulturološkim razlikama važno je gledati kontekst u koje se to društvo nalazi, kao i kako neke kulture gledaju na osnovne životne koncepte. Osnovnim konceptima smatraju se definicija nuklearne porodice, koji članovi čine tu zajednicu, ko se smatra širom porodicom i kakva je njihova uloga u životu pojedinca, te kakvu podršku majka i otac imaju od svoje okoline. Mnoge kulture se razlikuju upravo u ovom, dok u nekim kulturama za djecu brine čitav niz ljudi i šira porodica, u drugim kulturama odgoj djece smatra se da je obaveza samo majke i oca (Dragonas, Thorpe, Golding, 1992).

Mnogo faktora čini razliku u ponašanju očeva, ne samo kulturološki faktori, već i veličina zemlje i njena razvijenost, kao i svijest pojedinih država o važnosti očeve uloge. Neke zemlje u Sjevernoj Americi i Europi ulažu mnogo truda u razvoj svijesti muškaraca, te im se uz to omogućuje da kvalitetnije, bolje i više vremena provode sa djecom. Za to vrijeme nerazvijenije i manje zemlje daju manji značaj očevoj uključenosti, te su za odgoj i brigu o djeci zadužene majke i drugi bliski članovi porodice (Hofferth i sur., 2002).

Poredeći kulture možemo izvući tri ključna zapažanja. Prvo je da je uloga očeva važna u svim životnim dobima djeteta, a ne samo u doba ranog djetinjstva. Drugo je da očevi nisu jedini muškarci uključeni u život djeteta, te zavisno od kulture do kulture nekada su više prisutni drugi

članovi porodice nego sam otac. Treća je da različite kulture imaju različite norme o tome šta muškarac treba da radi i kako se treba ponašati u različitim razvojnim fazama djeteta (Townsend, 2002).

U nastavku detaljnije ćemo se baviti različitim kulturama i njihovim pristupima očinstvu. Pored toga ćemo se osvrnuti na to koliko se zemlje, kulture i rase razlikuju u viđenju očeve uloge, te koliko su očevi različitih kultura uključeni u život svoje djece. Svijest o važnosti očinstva u nekim zemljama se probudila prije no u drugima i usljed toga ćemo se osvrnuti i na društvene kontekste koji su vezani za te promjene. Da bi smo shvatili očinstvo i njegov doprinos, trebamo imati jasnu sliku i ideju o tome kako se očinstvo razvijalo u pojedinim zemljama, te kakav je položaj muškarac imao.

5.1. Očevi u Africi

Afrika je jedan od najvećih kontinenata i sačinjena je od 53 države. One se ne razlikuju samo u svojim geografskim obilježjima, već i u svojim kulturološkim, jezičkim i etničkim komponentama. Ovaj kontinent sastoji se od 3 velike civilizacije, a svaka za sebe ima posebno gledište na porodicu, odgoj, roditeljske uloge, očinstvo itd. Pomenute civilizacije su autohtoni Afrikanci, Arapi i kršćani. Autohtone afričke kulture smatraju da je brak odnos koji služi za legitimno rađanje djece i da brak bez djece ne može funkcionisati. Pa tako, u Kamerunu i Keniji naprimjer, muškarci koji nemaju biološke djece manje su poštovani, te je pozicija muškaraca u društvu određena time da li su u braku i da li imaju djecu. Plodnost za ove narode predstavlja osnovnu vrijednost, a rađanje djece se smatra prva i jedna od najsvetijih dužnosti svih stanovnika. Sukladno tome, neplodnost spada u jednu najvećih tragedija koju pojedinac (muškarac ili žena) može doživjeti. Afrikanci na potomke gledaju kao osiguranje od zaborava i borbu protiv “potpune smrti”, pa tako imaju i izreku “kada si otac, onda si besmrtan”. U nekim afričkim zemljama uloga oca ne mora nužno pripadati biološkom ocu djeteta. Bilo koji muškarac može preuzeti tu ulogu, pa tako djedovi, ujaci, stričevi, rođaci, starija braća, očusi, porodični prijatelji i drugi muškarci mogu preuzeti odgovornost i brigu za dijete. Muškarci koji prihvataju ovu ulogu i brigu za nebiološko dijete nazivaju se “*društveni očevi*”. Ova uloga posebno je važna u situacijama kada je otac djeteta nepoznat ili potpuno odsutan. Ukoliko otac nije dovoljno

prisutan ili nije podrška svojoj porodici koliko bi trebao biti, on se smatra više članom šire porodice, nego što je glava kuće i glavni autoritet (Nsamenang, 2010).

Zavisno od toga da li je u pitanju poligamska porodica, dinamika se značajno razlikuje. U kulturama gdje je poligamija zastupljena glavnu ulogu u životu djeteta ima majka. Otac je samo isprekidano prisutan u djetetovom životu i ne predstavlja važnu ulogu. Djeca su geografski u odvojenim domaćinstvima od oca, a majka je ta koja preuzima najveći broj uloga (Nsamenang, 2010).

S modernim dobom dolazi i do promjena u ulogama muškaraca i žena unutar porodice. Osim toga, modernizacija društava u Africi dovela je i do promjene u načinu školovanja djece. Tradicionalno obrazovanje u Africi održavalo je djecu u stalnom kontaktu sa roditeljima. Djeca su više vremena provodila u društvu svoje porodice i učestvovala u svakodnevnim životnim aktivnostima. Tako su imali mogućnost učiti kroz interakciju roditelja i razviti identitet muža/oca ili žene/majke. No današnje doba otežava u tom usvajanju identiteta, jer su roditelji primorani jednom nogom biti u kući, dok su drugom nogom van kuće, na poslu. Roditelji u Africi, kako pokazuju istraživanja, nemaju tendenciju ignorisanja emocionalnog i socijalnog razvoja svoje djece, samo im pristupaju na drugačiji način od roditelja u Evropi ili SAD-u (Nsamenang, 2010).

Dinamika u porodici je drugačija kada su očevi zbog teškog fizičkog rada mnogo odsutni od kuće. Tada majke nose sav teret domaćinstva i brigu za djecu, te se najviše oslanjaju na pomoć svoje djece ili šire porodice kako bi svi potrebni poslovi bili završeni. U zapadnoj, kao i u istočnoj Africi, majke se oslanjaju na pomoć svoje djece, pa tako djeca od najranije dobi svog života dobijaju zadatke koje trebaju obaviti. Upravo zbog toga što dječija pomoć i njihov doprinos igra važnu ulogu u porodici, afričko društvo se značajno razlikuje od drugih društava. Afrika je specifično područje, gdje se mala djeca brinu za još mlađe od sebe. Takvu vrstu brige, kada se djeca brinu za drugu djecu, nazivamo "*vršnjačkom brigom*". U SAD-u brigu za malu djecu pretežno preuzimaju odrasle osobe, dok se u afričkim zemljama briga djece za mlađu djecu posmatra kao proces u kojem oni razvijaju svoj "*roditeljski identitet*". Kroz brigu za mlađe od sebe, djeca stvaraju i razvijaju osjećaj pripadnosti grupi, te kakvu ulogu oni imaju u zajednici, zašto je važan njihov doprinos i koje su njihove obaveze. Djeca uče kroz svakodnevni rad šta se od njih očekuje i koja su njihova zaduženja. Upravo zbog ovog pristupa, gdje djeca imaju važnu ulogu u porodici, te je i šira porodica uključena u brigu o domaćinstvu, djeca usvajaju sliku o

roditeljstvu koja se razlikuje od drugih dijelova svijeta. Bez obzira na to, treba istaći da je očev doprinos porodici neizostavan (Nsamenang, 2010).

Mnogi očevi bez obzira na kulturu iz koje potječu predstavljaju primarni izvor finansijske podrške. Također su važni svojoj djeci i domaćinstvu na druge načine, npr. kroz vrijeme koje posvećuju svojoj djeci i zbog vještina koje posjeduju. Očevi mogu pružati majkama pomoć i kroz široka poznanstva koja imaju, pa se tako porodica može osloniti na očevu širu porodicu ili očeve mnogobrojne prijatelje. Roditeljstvo se u Africi smatra društvenim i grupnim zanimanjem u kojem i roditelji i starija djeca aktivno učestvuju. Jedan od razloga što se ovakav sistem uopće razvio jeste očeva dugo i često odsustvo od kuće. No važno je da uzmemo u obzir cjelokupan život djeteta, te očevu angažiranost tokom dužeg vremenskog perioda, kao i očev doprinos u djetetovom životu. Razlozi očeve nemogućnosti aktivnog uključivanja u djetetov život su važni, pa čak i ključni, a često su faktori koji se ignorišu (Nsamenang, 2010).

Ipak treba se naglasiti da se ponašanje i uključenost očeva može znatno razlikovati od regije do regije Afrike, kao i zavisno od civilizacije iz koje porodica potječe. Pa tako u plemenu Aka koje je nomadsko lovačko pleme u Africi, pronađene su specifične vrste ponašanja. Očevi iz ovog plemena zbog svog načina života dosta vremena provode sa novorođenčeta. Uslijed toga što žive od lova, muškarci i žene ovog plemena imaju jednako posla u hvatanju i čišćenju lovine, pripremi i obradi mesa, te stoga i očevi i majke jednako provode vrijeme sa svojim djetetom. Upravo zbog takvog života, očevi Aka plemena znatno više poznaju svoju djecu, znaju šta njihova djeca vole, te pravovremeno i adekvatno reaguju na potrebe djeteta. U odnosu na druge narode, očevi ovog plemena mnogo više vremena provode u maženju, ljubljenju i grljenju svoje djece. Muškarci plemena Aka ne koriste grube vrste igranja sa djecom, kao što su skakanje i bacanje. Zbog bliskosti, snažne povezanosti i odnosa punog povjerenja dijete češće samo inicira komunikaciju. Ovi očevi poznaju svoju djecu, veoma su osjetljivi na njihove potrebe i znaju kako čitati djetetove signale kroz verbalnu i neverbalnu komunikaciju. Za razliku od očeva plemena Aka, muškarci u Istočnoj Africi, tačnije u Kipsigis-u nemaju gotovo nikakav kontakt sa djecom, niti su uključeni u brigu za dijete tokom prve 4 godine djetetovog života. Istraživanja pokazuju da oni rijetko hrane, kupaju ili oblače djecu, pa čak ih rijetko nosaju van kuće. Dok su u SAD-u 24 do 46% vremena očevi aktivno uključeni u brigu za dijete, očevi u Kipsigis-u za to vrijeme najčešće samo gledaju djecu ili pričaju sa njima (Hewlett i Macfarlan, 2010).

5.2. Afroamerički očevi

Nekada očevi mogu biti nevidljivi u svojim porodicama, a to može biti posljedica znatnog vremenskog odsustva iz domaćinstva. Kako bi svoju porodicu izdržavali i finansijski osigurali, očevi nerijetko moraju otići daleko od kuće kako bi pronašli posao, te je često to fizički naporan rad. Uslijed takvog života domaćinstvo i odgovornost za članove porodice pripada ženi. Muškarac biva podrška svojoj ženi samo indirektno. Ovakve situacije dešavale su se, te se i dalje događaju u mnogim zemljama i kulturama. Afroamerički očevi niskog socio-ekonomskog statusa (*SES) u urbanim zajednicama smatraju se nevidljivim ili čak neodgovornim očevima, koji pružaju malo ili nimalo finansijske podrške porodici. No mnogi su razlozi zašto pripadnici ove skupine imaju poteškoće u finansijskom smislu i zašto nisu podrška i oslonac svojoj djeci (Jarrett, Roy, Burton, 2002).

Prvenstveno problem afroameričke populacije u SAD-u je manjak prilika za zapošljavanje zbog višegodišnjeg prisustva rasizma i diskriminacije. Pored toga mladim Afroamerikancima, upravo zbog loših uslova života i niskog SES otežano je čak i sticanje kvalitetnog obrazovanja, koje bi im u konačnici omogućilo bolje zaposlenje. Obrazovanje koje steknu nije usklađeno sa poslovima koji se nude u njihovom okruženju. Uzimajući u obzir da već dugo vremena, u nekim dijelovima SAD-a, Afroamerikanci žive u odvojenim naseljima i dijelovima grada, neophodno je razumjeti njihov položaj u društvu i mogućnost napretka. Takva vrsta separacije od ostatka društva mnogim mladim Afroamerikancima daje manje mogućnosti i manje poslova, te su samim tim ograničeni u tome kakvu brigu i podršku pružaju svojoj porodici. Veliki broj muškaraca, iz ovih naselja, prinuđen je zaposlenje tražiti daleko od kuće, a nerijetko se susreću i diskriminacijom pri zapošljanju, ali i na samom poslu. Upravo zbog stereotipa koji ljudi imaju za afroameričku populaciju u SAD-u, ove porodice imaju mnogo veći problem opstati i izdržavati se. Ukoliko se i zaposle, najčešće dobiju posao koji je nisko plaćen i ne pokriva sve troškove porodice. Na taj način društvo i politika SAD-a direktno i indirektno utječe na živote Afroamerikanaca, na kvalitetu njihovog života, kao i na kvalitetu obrazovanja koju roditelji mogu pružiti svojoj djeci.

Zbog svog teškog odrastanja i niskog SES, mladi Afroamerikanci opredjeljuju se na poslove koji će im donijeti više novca, zbog kojeg neće morati odlaziti daleko od kuće i koji će omogućiti da se bolje brinu o svojoj porodici. Shodno tome reklo bi se da su gurnuti u nelegalne

poslove i kriminal zbog nemogućnosti dolaska do adekvatnog zaposlenja, koji bi im omogućio ispunjenje prethodno navedenih uslova. Također, nelegalni poslovi poput preprodaje narkotika i kriminala djeluju mladim Afroamerikancima kao jednostavnije rješenje i poslovi za bolju zaradu, nego što su to druga zanimanja. Ovaj način života ima i svoje posljedice, pa tako često bivaju uhapšeni, zatvoreni ili budu predmet prijetnji, što u konačnici ugrožava dobrobit i njihove porodice. Ipak, ako žele raditi neke druge poslove, onda moraju biti spremni na to da su dugo i mnogo odsutni od kuće kako bi svojoj porodici omogućili sve što joj je potrebno. No to ne znači da se očevi ne uključuju u život svoje djece. Svaki od njih ima svoj razlog za uključivanje u život svog djeteta, a nerijetko izjavljuju kako zbog svoje djece postaju bolji ljudi i više se trude (Jarrett, Roy, Burton, 2002). Istraživanja pokazuju da su afroamerički očevi spremni i motivirani promijeniti svoj način života kako bi postali bolji očevi. Nekada se do te mjere promijene da izjavljuju kako su im djeca spasila život. Dešava se da muškarci ostavljaju drogu, alkohol, kriminal i nelegalne poslove kako bi bili bolji primjer svojoj djeci (Nelson, Clampet-Lundquist, Edin, 2002).

Istraživanjem se došlo do 3 glavna razloga zašto se afroamerički očevi aktivno uključuju u odgoj svoj djece. Prvi razlog je što smatraju kako biološka veza s djetetom zahtijeva od njih da se uključe. Oni izjavljuju da, ukoliko su dobili dijete, trebaju preuzeti odgovornost i posvetiti se svom djetetu. Drugi razlog je što neki muškarci žele biti više prisutni i više uključeni u život svog djeteta, nego što je to bio njihov otac. Upravo zbog vlastitog iskustva, gdje im je prisustvo oca nedostajalo, oni se više posvećuju i aktivno brinu za svoje potomke. Kao treći razlog navodi se da je briga za dijete moralna obaveza koja je iznad svih drugih. Mnogi od njih navode ovo kao razlog svog aktivnog uključivanja u djetetov život, jer smatraju da je odnos s djetetom iznad svih drugih odnosa. U ovoj kulturi se smatra da je dobar otac onaj koji može prvenstveno da se brine za sebe i da tek tada može da priušti kvalitetan život djeci (Jarrett, Roy, Burton, 2002).

Mnogo faktora utječe na dinamiku očinstva kao i na konzistentnost uključivanja u djetetov život. Neki od tih faktora su da li je otac zaposlen, kakva je dinamika između majke i oca, kakve lične karakteristike otac posjeduje, očeva historija, te šta je utjecalo na razvoj očeve zrelosti. Ipak, istraživanja pokazuju da se afroamerički očevi posvećuju svojoj djeci bez obzira na ove faktore i svoj trenutni status u životu. Oni se aktivno uključuju kroz tradicionalne načine poput igre s djetetom, discipliniranja ponašanja ili tako što bivaju model ponašanja svojoj djeci.

No postoje i netradicionalne aktivnosti koje koriste neki od očeva, poput brige za domaćinstvo ili aktivno pružanje brige za dijete. Redovno igranje s djecom ima svoju višestruku ulogu i svrhu. Očevi značajno doprinose razvoju djece, ali i pospješuju razvoju privrženosti između oca i djeteta. Pored toga, očevi često izjavljuju kako njima, igra s djecom, značajno pomaže u ublažavanju fizičke boli nakon posla. Provođenje vremena s djecom ili druge vrste podrške mogu kompenzirati za nedostatak finansijske podrške, ali može biti i sastavni dio zdravog i kvalitetnog razvoja djeteta (Jarrett, Roy, Burton, 2002). Afroamerički očevi izjavljuju ukoliko ne mogu ispuniti svoju ulogu oca, da se osjećaju krivima i da su nezadovoljni. Tada bivaju natjerani da se suoče sa konfliktom svoje slike idealnog oca kakvi su željeli biti i onoga što su mogli priuštiti svojoj djeci (Nelson, Clampet-Lundquist, Edin, 2002).

Istraživanja pokazuju da afroamerički roditelji, u odnosu na druge roditelje, znatno više provjeravaju svoju djecu, često ih zovu ili nadgledaju, a sve u svrhu sprječavanja djece da se bave nelegalnim poslovima ili da budu dio lošeg društva. Potreba za povećanom kontrolom za njih je neophodna kada se uzime u obzir da veliki broj mladih Afroamerikanaca bira ne tako legalne načine zarađivanja novca (Jarrett, Roy, Burton, 2002).

5.3. Očevi u Istočnoj Aziji

Regija Istočne Azije obuhvata države Kinu, Japan i Koreju. Osim što su ove tri zemlje geografski susjedi one dijele mnoge sličnosti, historiju, kao i mnogobrojne interakcije tokom proteklih stoljeća. Japan i Koreja su dugi niz godina bile pod utjecajem konfucijanizam, odnosno filozofije koja je potekla iz Kine, a imala je snažno djelovanje na sve okolne zemlje. Stoga su Japan i Koreja bile pod utjecajem kineske kulture, religije, filozofije, nauke i jezika. No povezanost ovih triju zemalja leži također i u tome što su Kina i Koreja bile izložene invaziji i kolonizaciji od strane Japana.

Dok se u drugim dijelovima svijeta, zbog raznih historijskih, kulturoloških i političkih promjena, radilo sve više istraživanja, u Istočnoj Aziji istraživanja su stagnirala i stavljena u drugi plan. Istraživači su dugo vremena imali problem prikupiti podatke o očinstvu. No to se značajno promijenilo u proteklih 50 godina. Japan je zemlja koja značajno prednjači u istraživačkim radovima u odnosu na druge dvije zemlje, te su se prvobitno istraživala delikvetna

ponašanja djece zbog nedovoljne uključenosti roditelja. Sve češćim učestvovanjem japanskih očeva u istraživanjima, metodologija istih je postajala sve bolja, a rezultati istraživanja sve korisniji. Od 2000. godine čak i japanska vlada se oslanjala na rezultate istraživanja, te su donosili zakone i prilagođavali ih onome što pokazuju istraživanja o uključenim i prisutnim roditeljima (Shwalb i sur., 2010).

Očevi Istočne Azije, u svojoj ulozi, nailazili su na razne prepreke i otežavajuće okolnosti. Svoju ulogu radnika teško su odvajali od ostalih uloga, jer je postojao sve veći pritisak na radnicima da se država razvija, pogotovo poslije Drugog svjetskog rata. Potreba da se obnovi država i društvo iziskivala je od muškaraca dugi i naporni rad, te su zbog toga bili veoma malo uključeni u porodični život. Muškarci su primarno bili hranitelji, a očinska uloga bila je u sjeni. Muškarci u Japanu prepuštali su odgoj i discipliniranje djece majkama, dok su se očevi u Koreji smatrali odgovornim bez obzira na manjak vremena za ulogu oca. Stoga su koreanski očevi imali izraženiji problem usklađivanja ove dvije uloge, radne i privatne. U Kini je nešto drugačija situacija u odnosu na druge dvije zemlje, jer je ova država prolazila drugačije tranzicije, koje su zahtijevale veću radnu snagu. Kako je država prelazila iz socijalizma u kapitalizam, tako se povećala potreba za zapošljavanjem, stoga je sve više žena radilo. U Kini, u odnosu na druge dvije zemlje Istočne Azije, majke su radile gotovo jednako kao i očevi, te su svoje radne i privatne uloge morali jednako usklađivati (Shwalb i sur., 2010).

Ono što se značajno promijenilo u sve tri zemlje jeste izgled „tradicionalne porodice“ u odnosu na ranije. Promijenio se niz faktora koji čine primarnu zajednicu, od same veličine porodice, uloga u njoj, do oblika. U ovim kulturama česta pojava je bila proširena porodica, koja je bila sačinjena od mnogo članova unutar jednog domaćinstva, gdje je otac hranitelj višečlane porodice, majka je orijentisana na djecu, a djecu se usmjeravaju ka što boljem obrazovanju. Od tada do danas sve tri zemlje promijenile su izgled tradicionalne porodice, a pogotovo je to slučaj u Kini sa zakonom „jedno dijete“. Promjene u nuklearnoj porodici, kao i povećan broj razvoda, dovele su do promjene očeve uloge unutar porodice. Ono što ove tri zemlje imaju zajedničko, jeste emocionalna podrška majkama, no još uvijek, posebno u Japanu i Koreji, uloga hranitelja porodice i dalje pripada muškarcu. Takav društveni kontekst upravo zahtijeva od očeva da se žrtvuju zarad kvalitetnog života i dobrog školovanja svoje djece. Država i lokalna vlast značajno su utjecali na društvo, percepciju očeva i očinstva kroz zakone, politiku i javne kampanje. To je

urađeno na način da se promovise zapošljavanje majki, promovise uključivanje očeva u odgoj djece i davanje jednakih mogućnosti rada. Također, vlada je kroz zakone regulisala radnu sedmicu, broj radnih sati, slobode dane i odsustva, te tako stimulisala muškarce da se više uključe u život svoje porodice (Shwalb i sur., 2010).

Prisutnost i odnos očeva prema porodici značajno je drugačiji zavisno od vremena provedenog u radu, od umora, odgoja, te tradicije neke pokrajine. Istraživanja također pokazuju važnost stila komunikacije i kvaliteta interakcije između roditelja i djeteta, te upravo je to ono što pravi razliku u odnosu roditelj-dijete, a ne samo zajedničko provedeno vrijeme. Teško možemo porediti očeve Istočne Azije sa očevima Zapada, jer istraživanja u ove tri zemlje do nedavno gotovo nisu ni postojala. No generalni zaključak koji se do sada može izvesti, jeste manja prisutnost i uključenost očeva Istočne Azije u odnosu na zemlje Zapada. Ipak, moguće je da očevi Istočne Azije imaju više sličnosti sa Zapadnim kulturama, nego što nekada imaju međusobno (Shwalb i sur., 2010).

Treba naglasiti da je teško donijeti zaključke kakvi su očevi Istočne Azije, jer su dosadašnja istraživanja zasnovana na samoiskazima očeva ili procjenama majki, te postoji veliki nedostatak u metodologiji istraživanja. Za sada možemo samo govoriti o osnovnim sličnostima i razlikama. Prva sličnost jeste što su, u sve tri zemlje Istočne Azije, muškarci više usmjereni na rad i da zbog svog dugog radnog vremena imaju manje prilike biti uključeni u porodični život. No u sve tri zemlje, zbog promjene u tradicionalnim porodicama i manjeg broja članova, očevi imaju više prilike biti uključeni u razvoj i odgoj svoje djece. Druga sličnost ovih zemalja jeste stav „strog otac, nježna majka“, koji se postepeno mijenja u odnosu na nekada. Taj stav sve više slabi, te očevi postaju sve nježniji i pristupačniji porodici. Kada poredimo Japan, Kinu i Koreju međusobno, može se izvući neformalni zaključak koji ukazuje da su muškarci u Japanu i Koreji znatno nježniji, blaži, te da teže ka harmoniji u porodici. Za razliku od Kine u kojoj se muškarac oličenje muževnosti i asertivnosti. Treća i možda najvažnija sličnost ove tri zemlje jeste u tome što svi daju jednaku težinu i važnost školovanju. Sve tri kulture ističu bitnost visokog obrazovanja i spremni su na žrtvovanje radi boljeg školovanja svojih potomaka. Istočna Azija težište stavlja na obrazovanje, znanje i školu, te su tako članovi porodica aktivno usmjereni na obrazovanje i uspjeh djece (Shwalb i sur., 2010).

6. OČEVA UKLJUČENOST I RAZVOJ DJETETA

Preuzimanje uloge oca predstavlja za muškarca jedan od najznačajnijih razvojnih zadataka. Zato je važno da znamo koji procesi dovode do uključenosti očeva, šta je to što ih motiviše i šta čini dobro očinstvo. Prvenstveno naglasimo da očinstvo nije statičan fenomen, nego cilj koji se može pomijerati, tako da samo neki njegovi djelovi imaju uvijek isto značenje. Postoje mnogi razlozi zašto su muškarci motivirani da budu aktivno uključeni u život svoje djece. Kako postoje različiti motivi, tako nalazimo i različite uslove života koji su presudni u tome koliko će otac biti uključen. Neki od tih uslova su bračni status, kvalitet braka, očev odnos s djetetom, legitimnost očevog statusa, da li otac živi sa svojim djetetom ili ne, nivo obrazovanja koji otac posjeduje, da li je zaposlen, visina prihoda, kao i kvalitet odnosa muškarca sa vlastitim ocem, te podrška okoline za uključivanje i lične karakteristike oca. Nadalje, motivi za uključivanje mogu biti porodična struktura i dinamika, društveni i demografski faktori, ali važni uslovi uključivanja su osobine kao i vještine koje muškarac posjeduje za ulogu u kojoj se nalazi (Palkovitz, 2002). Iskustvo muškarca, u porodici u kojoj je odrastao, značajno korelira sa njegovim očekivanjima o očinstvu kao i njegovim ponašanjem. Istraživanja pokazuju da pozitivnija iskustva muškarca, vezana za ulogu oca u primarnoj porodici, nadalje koreliraju sa njegovom značajnijom uključenošću. Uključeniji otac je izvještavao o većoj fizičkoj dostupnosti i uključenosti svog oca, manjoj izraženosti negativnih iskustava vezanih za očinstvo, a iz primarne porodice nosi pozitivna uvjerenja o značaju oca za razvoj djeteta (Mihčić, 2010).

Ispitivanje korelacijskog obrasca tokom određenog vremena pokazuje da majke utječu na dječiji razvoj, a da ovo zauzvrat, utječe na očevo ponašanje. Ono što su istraživači pronašli jeste da je porodica dinamički sistem, te da svi njeni članovi djeluju jedni na druge, samim tim otac utječe na majku, majka na očevo ponašanje, te njih oboje utječu na dječiji razvoj, kao što i dječiji razvoj i sam temperament djeteta može oblikovati ponašanje oba roditelja. Ponašanje majke, kao i bračni odnos, značajno utječe na uključivanje očeva, ali i na samo dijete. Istovremeno, očevo aktivno uključivanje može izuzetno utjecati na ponašanje majke i stvoriti potpuno drugačiju porodičnu atmosferu u odnosu na druge porodice gdje to nije slučaj. Svi odnosi koji se nalaze u ovom sistemu su dvosmjerni, kompleksni i vrlo zavisni jedni od drugih. Očevi, kao i majke, daju svoj doprinos u djetetovom razvoju i odgoju, te njihov utjecaj može biti vrlo snažan (Lamb i Lewis, 2010).

Kao što smo ranije spomenuli, muškarac doprinosi svojoj porodici na direktan i indirektan način. No teoretičari koji se bave očevom uključenosti ističu jedan vrlo važan segment, a to je da očevu aktivno uključivanje u djetetov život ima pozitivan efekat na ishod djetetovog razvoja samo ukoliko majka želi da otac bude uključen (Pleck, 2010). Otac doprinosi porodici kroz finansije, kroz kulturu iz koje potječe, te kroz svoju društvenu mrežu i poznanstva. Osim toga očevi psihološki brinu za dobrobit djece. Zajedno s majkama, očevi učestvuju u organizaciji rutine djetetovog života, donošenju većih odluka vezanih za dijete, a uz to pružaju i emocionalnu podršku majkama (Cabrera i sur., 2013).

Upravo zbog njene kompleksnosti, očevu uključenost je teško definisati. No jedna od mogućih definicija jeste da su uključeni očevi oni *“muškarci koji su uključeni u odgovorno roditeljstvo na svakodnevnom nivou, te oni muškarci koji smatraju da su ove aktivnosti neophodne”*. Nemogućnost definisanja ovog konstrukta otežalo je sprovođenje i planiranje istraživanja, jer se očeva uključenost u različitom vremenu različito posmatrala, a nerijetko su je sačinjavali različiti segmenti. Shodno tome je otežano i poređenje istraživanja, koja su do sada rađena, kao i donošenje zaključaka. Ipak, neko rješenje je moralo postojati, pa su se mnoga istraživanja očeve uključenosti fokusirala na odnos između obrasca ponašanja roditelja i ishoda djetetovog razvoja (Palkovitz, 2002). Osnovni okvir u kojem su rađena istraživanja postavio je naučnik Lamb kroz svoj „*tripartidni model*“ očeve uključenosti, kojeg čine:

1. uključivanje/angažiranost (igranje, direktna komunikacija, učenje itd);
2. dostupnosti/pristupačnost;
3. odgovornosti (pravljenje planova i dogovora itd).

No, istraživanja nisu uspjela sistematski objasniti u kojem stepenu svaki od navedenih elemenata doprinosi razvoju djeteta. Ono što je važno uzeti u obzir, prilikom proučavanja ishoda razvoja djeteta, jeste i djetetov doživljaj tog odnosa i očeve uključenosti. Istraživanja pokazuju da može doći do konflikta između tripartidnog modela i djetetovog doživljaja, na način da bi se prema obimu i zastupljenosti svih komponenti modela očekivao pozitivan ishod razvoja, no dječije nezadovoljstvo odnosom je ono koje prevlada i ishodi nisu uvijek kako bi očekivali. Više očeve uključenosti i više očevog prisustva ne znači nužno bolji razvoj. Zapravo očeva uključenost, kako smo ranije naveli, sastoji se od niza različitih kvalitativnih komponenti, koje vrlo lako, mogu varirati i utjecati na dijete. Ukoliko komponente poput kvaliteta odnosa,

osjetljivost oca na djetetove potrebe, emocionalna klima odnosa, ponašanje u skladu s dobi i potrebama djeteta, stepen povezanosti i bliskosti, te uzajamno zadovoljstvo, mnogo variraju i ne čine dijete da se osjeća sigurno, sretno i zadovoljno, ni razvoj ne mora biti kakvim ga očekujemo. Više očeve uključenosti, naravno, može značiti i više zadovoljstva odnosom, više privrženosti, više dodira, osmijeha i toplote, te može značiti i više posvećenosti, žrtvovanja, usklađivanja, kao i ulaganja u dijete. Važan segment toga je da se više uključenosti očeva povezuje sa većim životnim zadovoljstvom i kod očeva i kod djece (Palkovitz, 2002).

Za dijete, aktivno prisustvo oca, može značiti, više izvora, više raznolikosti i kontrasta, više sigurnosti i podsticanja, različiti stilovi ponašanja, pričanja i odgoja, kao i nove perspektive i prilike. Istraživači zaključuju da više uključenosti očeva pozitivno doprinosi i ocu i djetetu, te da kroz taj odnos oni grade povjerenje, a otac ima mogućnost da potiče svoje dijete i pomaže mu u preuzimanju inicijative i razvoju ličnosti. Kvalitet tog odnosa i očeva uključenost povezani su s djetetovim razvojem socijalnih vještina, kognitivnih sposobnosti, samopouzdanja, ali i sa istraživaškim ponašanjem djeteta (Palkovitz, 2002). Za potrebe istraživanja, naučnici su operacionalizirali očevu uključenost kroz 4 komponente, kako bi lakše i adekvatnije mogli vršiti ispitivanja. Te komponente su:

1. vrijeme provedeno s djetetom;
2. toplota i suosjećajnost (koja se mjerila kroz učestalost zagrljaja, iskazivanja ljubavi riječima itd.);
3. nadgledanje i kontrola djeteta (postavljanje pravila za neku dječiju aktivnost, nabavljanje hrane, pomoć pri izradi zadaće, kao i diskutovanje sa djetetom o postojećim pravilima);
4. odgovornost (do koje mjere otac obavlja različite zadatke poput kupanja djeteta, hranjenja, mijenjanja pelena, discipliniranja djece, biranja aktivnosti za djecu, odvođenje djece na aktivnosti, kupovina odjeće, igranje s djetetom itd.) (Pleck, 2010)

Važna komponenta ovog koncepta je odgovornost očeva, koja se ne definiše kroz vrijeme provedeno s djetetom niti kroz dostupnost oca djetetu, već kroz ulogu koju otac preuzima da bi se pobrinuo za dobrobit svog djeteta. Odgovornost očeva su resursi koje otac omogućava za dijete kako bi bilo sigurno, zbinuto i sretno. Očevi mogu biti uključeni u proces biranja dadilje, zakazivanja termina kod doktora, odvođenja djeteta na zakazani termin itd., što predstavlja

indirektnom brigom za dijete, koja je jednako bitna kao i drugi segmenti. Kada se kaže da je odgovornost proces, pod tim se želi naglasiti da je važno „uočiti potrebu“, a ne samo „ispuniti potrebu“. Dakle važno je da očevi uočavaju na vrijeme potrebe svog djeteta i aktivno se uključuju u planiranje i ispunjavanje istih (Pleck, 2010).

Mnoga istraživanja su nastojala ove komponente dovesti u korelaciju i ispitati njihov odnos. Tako su radovi analizirali da li su komponente poput: „dovoljno vremena provedenog skupa“ (angažman), „osjećam da smo bliski“ (toplina), „sluša me dok mu govorim svoje argumente“ (suosjećajnost), „donosi odluke koje me se tiču“ (odgovornost), međusobno povezane. Ipak mnoge od ovih komponenti imaju malo ili nimalo korelacije, te su odvojene jedna od druge u potpunosti. Iako čine jedan konstrukt one međusobno imaju različite uloge i doprinose (Pleck, 2010). Također postoje dokazi i rezultati istraživanja kako pozitivni ishodi razvoja djeteta uzajamno utječu i na očevu daljnje uključivanje. Ne treba se gledati na taj odnos kao jednosmjernan, već uvijek dinamično dvosmjernan (Pleck, 2010).

6.1. Istraživanja o doprinosu očeve uključenosti

Pozitivni ishodi djetetovog razvoja povezani su sa roditeljskim ponašanjem, autoritativnim odgojnim stilom, visokim nivoom toplote, određenim nivoom kontrole, odgovornim očinstvom, te sa uključenosti očeva, stabilnosti braka i kooperativnosti roditelja. Pored toga važno je postojanje pozitivnog modela ponašanja koje dijete treba da usvoji. Visoko uključeni očevi su veoma važni jer svojim ponašanjem stvaraju porodični kontekst i atmosferu u kojoj se oba roditelja osjećaju dobro u bračnom odnosu, te se lakše dogovaraju kako da brinu za dijete, što naravno ima svoje prednosti po sam ishod djetetovog razvoja. Drugim riječima, očeva uključenost je visoko povezana s dinamikom porodice i pozitivnom atmosferom, kao i sa zadovoljstvom životom svih njenih članova. Suprotno tome, odsustvo oca, ma o kom obliku odsutnosti bilo riječ, se povezuje sa nizom negativnih ishoda razvoja djeteta, pa se tako istovremeno stvaraju vrlo izazovni uslovi za porodicu (Palkovitz, 2002).

Metodologija i istraživanja su tokom godina značajno napredovali. Tako su u proteklom stoljeću, longitudinalna istraživanja sa očevima, koji su učestvovali u istraživanjima od početka do kraja, bila gotovo nemoguća za sprovesti. Ranije je bilo otežano ispitivati utjecaj očeva iz

razloga što su očevi znatno više odsustvovali i često nisu živjeli sa svojom djecom. Ovo je u konačnici djelovalo i na ishode istraživanja i rezultate. Zbog ovakvih okolnosti veliki broj ranijih istraživanja više se bavio situacijama i onim maloljetnicima čiji očevi nisu bili pristuni u njihovim životima ili nisu bili aktivno uključeni (Lamb i Lewis, 2010).

Očevo uključivanje u djetetov život, kako istraživanja pokazuju, utječe na razvoj tjelesnih kompetencija, zbog vrste igre koju očevi češće nego majke iniciraju sa svojom djecom. Zatim djeca aktivno uključenih očeva pokazuju značajno bolje razvijene jezičke sposobnosti i kognitivne kapacitete, bolji školski uspjeh, te povišen IQ, upravo zbog raznolikosti osoba kojima su izloženi, kao i različitostima koje pružaju majka i otac (Lamb i Lewis, 2010). Istraživanje pokazuje da ukoliko se otac aktivno uključuje u prve 3 godine djetetovog života, djeca imaju znatno više razvijene kognitivne sposobnosti. Ovi rezultati i napredak su pokazani čak i na bebama od 3 mjeseca (Sethna i sur., 2017).

Istraživanja pokazuju da očeva uključenost ima značajnog utjecaja na: razvoj kognitivnih kompetencija, odnose sa vršnjacima, školski uspjeh, empatiju, samopouzdanje, samokontrolu, cjelokupnu dobrobit, socijalne i životne vještine itd. Očevi koji su više čitali svojoj jednogodišnjoj i dvogodišnjoj djeci, imali su djecu koja su kasnije značajno više bila zainteresovana za knjige i čitanje. Također, očevo uključivanje u djetetov život od samog početka dokazano je da utječe na djetetove sposobnosti rješavanja problema koji se postavi pred njega već u dobi od 18 mjeseci. Rano uključivanje očeva utječe na to da se dijete oslanja na roditeljsku pomoć, podršku i emocionalnu brigu čak i u adolescenciji (Lamb i Lewis, 2010). Osim toga djeca, čiji su očevi aktivno uključeni u njihov razvoj i odgoj, imaju manju stopu delikventnog ponašanja. Ukoliko je otac bio osjetljiv na djetetove potrebe, djeca su manje sklona problematičnom ponašanju, čak iako su njihovi očevi u prošlosti imali vezu s kriminalnim ponašanjem (Palkovitz, 2002). Očevi posebno imaju važnu ulogu u životima svojih sinova, jer kako istraživanja pokazuju, očevo uključivanje u djetetov život prevenira duboku depresiju, izraženu anksioznost, kao i mogućnost da dijete tokom odrastanja postane beskućnik (Lamb i Lewis, 2010).

Očeva uključenost ima značajan utjecaj na razvoj komunikacijskih vještina i na odnos s vršnjacima. Istraživanja pokazuju da dijete, koje u ranoj dobi ima problem sa vršnjacima, iskazuje veći stepen usamljenosti i depresije čak prije adolescencije. Osim toga loši odnosi sa

vršnjacima povezuju se sa lošijim školskim uspjehom, odustajanjem od školovanja, delikvencijom i kriminalnim ponašanjem u odrasloj dobi. Zaključujemo da očevi, ali i vršnjaci imaju veliku i značajnu ulogu u životu djeteta. Dokazi da su očevi bitni dolazi upravo iz istraživanja o odsustnim očevima, te kakav je odnos vršnjaka u dječijoj dobi kada je otac odsutan. Istraživanja pokazuju da je određeni broj djece, koji je odrastao bez oca, stidljiviji, povučeniji, plašljiviji i odbijaju grube igre. Pretpostavka je da nisu imali priliku i mogućnost usvojiti model ponašanja muškarca, te da im to nedostaje kako bi se potpuno oslobodili (Parke i sur., 2002).

Švedski istraživači utvrdili su da veća uključenost muškarca tokom trudnoće dovodi do bolje povezanosti oca s djetetom i kasnije. Također rezultati pokazuju da što je snažnija povezanost djeteta s ocem, mala djeca su društvenija čak i sa strancima. Dakle, snažna sigurna povezanost i s majkom i sa ocem čini, čak i veoma malu djecu, društvenijim i otvorenijim prema vanjskom svijetu (Lamb i Lewis, 2010). Očevo ponašanje, kao i njegovo mentalno stanje znatno djeluje na psihičko stanje i dobrobit djeteta. Pa se tako, očeva depresija i anksioznost povezuje s lošijim ishodima kliničkih terapija adolescenata, koji također pokazuju visok nivo anksioznosti i depresije (Wilson i Prior, 2011).

U Sjevernoj Americi, neka istraživanja pokazuju da je veliki broj djece u vrijeme adolescencije znatno više vezan za majku, nego za oca iako je otac bio aktivno uključen od samo početka djetetovog života. No pored toga je važno da adolescenti izvještavaju o većem stepenu sigurnosti u odnosu na djecu čiji su očevi odsutni. Djeca koja u dobi od 16. godina imaju snažan odnos sa ocem pokazuju veće zadovoljstvo brakom kasnije, te da doživljavaju manje anksioznosti. Djeca, čiji su očevi bili uključeni tokom njihovog djetinjstva, u odrasloj dobi imaju veći osjećaj zadovoljstva životom i izvještavaju o boljim roditeljskim vještinama onda kad i sami postanu roditelji (Lamb i Lewis, 2010).

7. ZAKLJUČAK

Očinstvo je kompleksan pojam koji podrazumijeva niz aktivnosti i ponašanja koja su vezana za dijete, a imaju svrhu očuvanja djetetove dobrobiti. Pri tome nije nužna biološka veza između muškarca i djeteta već je neophodno preuzimanje odgovornosti i brige za dijete. Muškarac koji odgovorno, zrelo i konstantno brine za dijete smatra se ocem, bez obzira na srodstvo. Tokom historije, uloga oca u porodici se mijenjala. Nekada je bio isključivo hranitelj porodice, a danas je očeva uloga multidimenzionalna. Od hladnog i udaljenog člana šire porodice, otac je postao uključeni i brižni roditelj.

Savremena istraživanja sve češće uključuju muškarce što značajno pomaže nauci i istraživačima da upoznaju roditeljski par kao cjelinu, važnost oba roditelja, ali i poziciju i ulogu samog oca. Tako istraživanja pokazuju znatne razlike u odnosu prema djetetu između majki i očeva. Iako savremeno roditeljstvo sve više podrazumijeva egalitarizam unutar porodice, odnos oca prema djetetu prilično se razlikuje u odnosu na majčin. U tom smislu, razlike postoje u načinu komuniciranja, vrstama igre koje preferiraju, vremenu kojeg provode s djetetom, te aktivnostima koje obavljaju. Očevi češće inciraju grube i aktivne igre koje potiču dijete na istraživačka ponašanja, a majke su usmjerene na pružanje brige djetetu, hranjenje, presvlačenje i sl. U odnosu na očeve, majke znatno više vremena provode s djecom, brinući se o njima, ali i o domaćinstvu. Ipak, bez obzira na to, dijete razvija jednaku privrženost prema oba roditelja. Ova privrženost razvija se kroz prvih nekoliko mjeseci djetetovog života i značajan je prediktor zdravog razvoja djeteta.

Analizom različitih kultura i društava, utvrđeno je da pored sličnosti postoje i značajne razlike u pogledu uloge i pristupa očeva u odgoju djeteta. Jedna od najevidentnijih sličnosti jeste odsustvo muškarca zbog posvećenosti poslu i poslovnim obavezama. Ovi očevi su, usljed odsutnosti, manje uključeni unutar domaćinstva i u odgoju djeteta. Ovo za posljedicu ima da se u određenim kulturama po pitanju brige za dijete zajednica oslanja na fenomen „društvenih očeva“ dok se u drugim kulturama više oslanja na majku ili čak u nekim kulturama na učešće i pomoć starije djece. Za razliku od navedenog, u društvima u kojima muškarac nije orijentiran na standardno zaposlenje ili ne radi na tradicionalna način, očevi više vremena provode kao aktivni članovi porodice, bolje poznaju djece i adekvatnije prepoznaju i reaguju na njihove potrebe. Jedan od ključnih razloga slabije uključenosti očeva, u svim kulturama i društvima, jeste njihov

nizak SES. Prevazilaženje ovog problema ne mora, ali može imati značajnog utjecaja na aktivnije uključivanje oca u odgoj djeteta.

Aktivna uključenost očeva, već od faze trudnoće, daje značajan doprinos, ne samo u odgoju djeteta već ima jedinstven utjecaj na ishod djetetovog razvoja u smislu razvoja djetetovih kognitivnih, verbalnih i socijalnih vještina, ali i razvijanja djetetovog samopouzdanja, odnosa sa vršnjacima i prevencije delikventnog ponašanja, kako u ranoj tako i zrelijoj dobi djeteta. Na razvoj djeteta ima značaj utjecaj očeva uključenost, koja u sebi sadrži angažiranost, dostupnost, odgovornost, toplinu, bliskost i zajedničko provedeno vrijeme.

Shodno tome, trebamo očeve osvijestiti, motivisati, podržati i ohrabriti kako bi svoju ulogu ispunili na najbolji način. To se može uraditi kroz prenatalne programe, fokusirane i na muškarce, kroz povećanje svijesti zdravstvenih radnika o važnosti uključivanja muškaraca već u trudnoći, te kroz cijeli sistem koji će olakšati muškarcu da bude prisutan, odgovoran, dostupan i dobar otac.

8. LITERATURA

- Åsenhed, L., Kilstam, J., Alehagen, S., & Baggens, C. (2014). Becoming a father is an emotional roller coaster—an analysis of first-time fathers' blogs. *Journal of Clinical Nursing*, 23(9-10), 1309-1317.
- Berk, L. E. (2015). *Dječja razvojna psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Brajša, P. (2009). Brak i obitelj iz drugog kuta. *Glas koncila*. Zagreb.
- Brown, G. L., McBride, B. A., Shin, N., & Bost, K. K. (2007). Parenting predictors of father-child attachment security: Interactive effects of father involvement and fathering quality. *Fathering*, 5(3), 197-220.
- Buljan Flander, G. (2001). Uloga privrženosti i nekih odrednica ličnosti u zlostavljanju djece: proširenje Bowlbyjeve teorije. *Neobavljena doktorska disertacija*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Cabrera, N., Tamis-LeMonda, C. S., Bradley, R. H., Hofferth, S., & Lamb, M. E. (2000). Fatherhood in the twenty-first century. *Child development*, 71(1), 127-136.
- Craig, L. (2006). Does father care mean fathers share? A comparison of how mothers and fathers in intact families spend time with children. *Gender & society*, 20(2), 259-281.
- Cvrtnjak, I., & Miljević Riđički, R. (2015). Očevi nekad i danas. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 61(1), 113-119.
- Čudina-Obradović, M., & Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing-tehnička knjiga.
- Ćosić, J. (2017). Privrženost ocu i funkcioniranje u djetinjstvu. *Neobjavljena doktorska disertacija*. Osijek: Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju, Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
- Dragonas, T., Thorpe, K., & Golding, J. (1992). Transition to fatherhood: a cross-cultural comparison. *Journal of Psychosomatic Obstetrics & Gynecology*, 13(1), 1-19.
- Đekić, R. (2016). Uloga očeva u razvoju i odgoju djeteta. *Neobjavljena doktorska disertacija*. Pula: Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli.
- Engels, F. (1946). *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*. Naprijed.

- Erlandsson, K., Dsilna, A., Fagerberg, I., & Christensson, K. (2007). Skin-to-skin care with the father after cesarean birth and its effect on newborn crying and prefeeding behavior. *Birth*, 34(2), 105-114.
- Hewlett, B. S., & Macfarlan, S. J. (2010). Fathers' roles in hunter-gatherer and other small-scale cultures. In M.E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (5th ed., pp. 413-434). John Wiley & Sons, Inc.
- Hofferth, S. L., Pleck, J., Stueve, J. L., Bianchi, S., & Sayer, L. (2002). The demography of fathers: What fathers do. In C.S. Tamis-LeMonda & N.E. Cabrera, *Handbook of father involvement: Multidisciplinary perspectives* (pp. 63-90). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Janković, J. (1996). *Pristupanje obitelji*. Zagreb: Alinea.
- Jarrett, R. L., Roy, K. M., & Burton, L. M. (2002). Fathers in the "Hood": Insights from qualitative research on low-income, African-American men. In C.S. Tamis-LeMonda & N.E. Cabrera, *Handbook of father involvement: Multidisciplinary perspectives* (pp. 211-248). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Kapor-Stanulović, N. (1985) *Psihologija roditeljstva*. Beograd: Nolit
- Klarin, M. (2006). *Razvoj djece u socijalnom kontekstu: roditelji, vršnjaci, učitelji-kontekst razvoja djeteta*. Naklada Slap.
- Lamb, M. E. (2002). Infant–father attachments and their impact on child development. In C.S. Tamis-LeMonda & N. Cabrera, *Handbook of father involvement: Multidisciplinary perspectives* (pp. 93-118). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Lamb, M. E. (2010). How do fathers influence children's development? Let me count the ways. In M.E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (5th ed., pp. 1-26). John Wiley & Sons, Inc.
- Lamb, M. E., & Lewis, C. (2010). The development and significance of father-child relationships in two-parent families. In M.E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (5th ed., pp. 94-153). John Wiley & Sons, Inc.
- Lamb, M. E., & Tamis-Lemonda, C. S. (2004). The role of the father. *The role of the father in child development*, 4, 100-105.
- Lane Smith, S. (2007). *Dobar roditelj*. Rijeka: Dušević & Kršovnik

- May, K. A. (1981). Three phases of father involvement in pregnancy. In R. Moos (Ed.), *Coping with life crises* (pp. 115-127). Springer, Boston, MA.
- Mihić, I. (2010). Uključenost oca u brigu o detetu: efekti očevih iskustava iz porodice porekla i kvaliteta relacija u porodici prokreacije. *Primenjena psihologija*, 3(3), 197-222.
- Nelson, T. J., Clampet-Lundquist, S., & Edin, K. (2002). Sustaining fragile fatherhood: Father involvement among low-income, noncustodial African-American fathers in Philadelphia. In C.S. Tamis-LeMonda & N.E. Cabrera, *Handbook of father involvement: Multidisciplinary perspectives* (pp. 525-554). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Newland, L. A., Coyl-Shepherd, D. D., & Paquette, D. (2013). Implications of mothering and fathering for children's development. *Early Child Development and Care*, 183 (3-4), 337-342.
- Nsamenang, A. B. (2010). Fathers, families, and children's well-becoming in Africa. In M.E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (5th ed., pp. 388-412). John Wiley & Sons, Inc.
- Palkovitz, J. (2002). Involved fathering and child development: Advancing our understanding of good fathering. In C.S. Tamis-LeMonda & N.E. Cabrera, *Handbook of father involvement: Multidisciplinary perspectives* (pp. 119-140). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Paquette, D. (2004). Theorizing the father-child relationship: Mechanisms and developmental outcomes. *Human development*, 47(4), 193-219.
- Parke, R. D., McDowell, D. J., Kim, M., Killian, C., Dennis, J., Flyr, M. L., & Wild, M. N. (2002). Fathers' contributions to children's peer relationships. In C.S. Tamis-LeMonda & N. Cabrera, *Handbook of father involvement: Multidisciplinary perspectives* (pp. 141-168). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Petani, R. (2010). Roditeljstvo-odgovornost i partnerstvo. U: A., Jurčević Lozančić, A., Sekulčić Majurec i T., Vonta (Ur). *Očekivanja, postignuća i perspektive u teoriji i praksi ranog i primarnog odgoja i obrazovanja*, 319-331.
- Pleck, J. H. (1998). American fathering in historical perspective. *Families in the US: Kinship and domestic politics*, 351-361.
- Pleck, J. H. (2010). Paternal involvement: revised conceptualization and theoretical linkages with child outcomes. In M.E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (5th ed., pp. 58-93). John Wiley & Sons, Inc.

- Sethna, V., Perry, E., Domoney, J., Iles, J., Psychogiou, L., Rowbotham, N. E., ... & Ramchandani, P. G. (2017). Father-child interactions at 3 months and 24 months: Contributions to children's cognitive development at 24 months. *Infant mental health journal*, 38(3), 378-390.
- Shwalb, D. W., Nakazawa, J., Yamamoto, T., & Hyun, J. H. (2010). Fathering in Japan, China, and Korea. In M.E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (5th ed., pp. 341-387). John Wiley & Sons, Inc.
- Stevanović, M. (2000). *Obiteljska pedagogija*. Varaždinske Toplice: Tonimir.
- Šoštarko, J. (2016). Utjecaj roditeljskog odgoja na razvoj djeteta. *Neobjavljen diplomski rad*. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Tamis-LeMonda, C. S., Shannon, J. D., Cabrera, N. J., & Lamb, M. E. (2004). Fathers and mothers at play with their 2-and 3-year-olds: Contributions to language and cognitive development. *Child development*, 75(6), 1806-1820.
- Townsend, N. (2002). Cultural contexts of father involvement. In C.S. Tamis-LeMonda & N.E. Cabrera, *Handbook of father involvement: Multidisciplinary perspectives* (pp. 249-278). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Wilson, K. R., & Prior, M. R. (2011). Father involvement and child well-being. *Journal of Paediatrics and Child Health*, 47(7), 405-407.